

חוברת
מס' 13

האל"ף הקסנה, הרב מאיר נהוראי | 2

סיוע מדינת ישראל לעולם המתפתח והשיח ההלכתי העכשווי, עקיבא תור | 3

צדקה תרומם גוי - עזרה לפליטים לאור ההלכה, בית המדרש ההלכתי | 4

לא נוכל להתעלם - הרהורים בעקבות הכנס, ד"ר תהילה אליצור | 13

האם ראוי שנשים ימלאו תפקידי הנהגה תורנית? רבני ורבניות 'בית הלל' | 14

חדשות 'בית הלל' | 15

האל"ף הקטנה

/// הרב מאיר נהוראי | רב המושב משואות יצחק ויו"ר 'בית הלל' ///

ספר שמות מסיים בהמתנתו של משה מחוץ למשכן, "ויכס הענן את אהל מועד, וכבוד ה' מלא את המושכן. ולא יכל משה לבוא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן, וכבוד ה' מלא את המושכן" (שמות מ לד-לה). מנגד, ספר ויקרא פותח בהזמנה אינטימית למשה להיכנס פנימה: "ויקרא אל משה ויבשר ה' אליו מאהל מועד לאמר" (ויקרא א א). אין זו הפעם הראשונה שהקדוש ברוך הוא קורא למשה. כאשר התגלה הקב"ה למשה מתוך הסנה נאמר: "ויבשר ה' אל משה ויקרא אליו ויאמר: פה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל" (שמות יט ג). ואף לאחר מעמד הר סיני נאמר: "וישפן פבור ה' על הר סיני, ויכסהו הענן וששת ימים, ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן" (שמות כד טז). ובכל זאת, קריאת ה' אל משה בפתיחת ספר ויקרא שונה מקודמותיה.

ה' קורא אל משה לאחר שהושקעה עבודה רבה בבניית המשכן. משה שפיקד על בנייתו היה יכול להרגיש בעל-הבית של המשכן. ואולם הוא כובש את יצרו וממתין להזמנת הקב"ה. האות האחרונה במילה "ויקרא" היא אל"ף זעירה. רבי שמחה בונם מפשיסחה מסביר שהאל"ף הזאת רומזת על ענוותנותו של משה. דווקא משה, הדמות המרכזית בבניית המשכן שמלאכת המשכן מיוחסת אליו - "ויכל משה את המלאכה" (שמות מ לג), היה יכול להרשות לעצמו חירות רבה יותר במשכן. אבל משה, העניו מכל אדם, אינו נכנס אל המשכן עד אשר יזמין אותו הקב"ה.

הסבר דומה נתן רבי שניאור זלמן מלאדי, בעל 'התניא', לנכדו. כאשר האדמו"ר מנחם מנדל שניאורסון, בעל הצמח צדק, הרבי השלישי בשושלת אדמו"רי חב"ד, הגיע לגיל שלוש נפטרה אמו, וסבו האדמו"ר הזקן בעל 'התניא' לקח אותו לביתו. הוא הכניסו אל ה'חדר'. הרבי בעל 'התניא' הורה למלמד לקרוא עם הילד את הפרשייה הראשונה בפרשת ויקרא שכן נהוג היה להתחיל את לימוד התורה של ילדי ה'חדר' בחומש ויקרא. לאחר הלימוד שאל הילד את זקנו מדוע האות אל"ף במילה "ויקרא" קטנה. בעל 'התניא' הסביר לנכדו שכל אותיות אל"ף בתורה הן בינוניות למעט שתיים. אל"ף זעירה בפסוק "ויקרא אל משה" (ויקרא א א), ואל"ף רבתי גדולה בפסוק הראשון של דברי הימים: "אֲנֹכִי שֵׁשֶׁת אֲנָלֹשׁ" (דברי הימים א א א). המשותף לאדם הראשון ולמשה הוא ששניהם היו אנשי מעלה שלא היה כמותם. אדם הראשון היה יציר כפיו של הקב"ה, וממנו הושגתה האנושות כולה, ומשה רבנו הוא שקיבל את התורה מידיו של הקב"ה ודיבר עם ה' פנים אל פנים. לשניהם היה ראוי שתהיה אל"ף רבתי, אבל בזכות ענוותנותו וזה משה רבנו לאל"ף זעירה. הענווה של משה רבנו הקטינה את האות אל"ף. גם כאשר הקב"ה מראה חיבה מיוחדת למשה ומזמינו הזמנה אישית למשכן משה בוחר להקטין את עצמו.

מתאים שספר הקרבנות נפתח בקריאה אל משה. המתנתו של משה מחוץ למשכן מתוך ענווה עד שיוזמן מסמלת את עמידתם של מקריבי הקרבנות. "אֲנֹכִי פִּי יִקְרִיב מִכֶּם לֵה' מִן הַפֶּה מִן הַבֶּקֶר וּמִן הַצֹּאן תִּקְרִיבוּ אֶת קִרְבָּנְכֶם" (ויקרא א ב). הספורנו מסביר שהמקריב חייב להקריב מעצמו תחילה, כלשונו של הפסוק: "אֲנֹכִי פִּי יִקְרִיב מִכֶּם", ורק לאחר מכן יוכל להקריב את הקרבן. עמידתו של משה לפני הקב"ה היא גם דוגמה לכל עמידה שלנו לפני ה'. כאשר אנו עומדים לפני ה' בתפילת הלחש, אנו מבקשים את רשותו להתפלל: "ה' שִׁפְתַי תִּפְתַּח וּפִי יַגִּיד תְּהִלָּתֶךָ" (תהלים נא יז). אם נבין שעמידתנו לפני הקב"ה אינה ברורה מאלה, התפילה תהיה טהורה יותר, ונודה על זכותנו להתפלל. עמידה לפני ה' מתוך כניעה וענווה מאפשרת לנו לפתוח בתפילה. בימים אלו 'בית הלל' חוגג חמש שנים להקמתו. זו תקופה המאפשרת לערוך חשבון נפש, להתבונן פנימה ולהשתדל לעשות טוב בענווה ובהכנעה ולהביא את הקול שלנו למרחב הציבורי של עם ישראל. אסור לשכוח את האל"ף הקטנה, "ויקרא אל משה" (ויקרא א א), היא מייצגת את הענווה שהיא התנאי להשמעת קול צלול ושקול שנובע מצורך אמתי וכן.

אשריך ארץ

/// בועז אורדמן, מנכ"ל 'בית הלל' ///

קהלת מבחין בין שני מלכים: "אִי לֶךְ אֶרֶץ שְׁמַלְכָן נָעַר וְשָׂרִיךְ בְּפֶקֶר יֵאבְלוּ. אֲשֶׁרִיךְ אֶרֶץ שְׁמַלְכָן בֶּן חוֹרִים וְשָׂרִיךְ בְּעַת יֵאבְלוּ בְּגִבּוֹרָה וְלֹא בְשֵׂתִי" (קהלת י טז-יז). לפי ביאורו של הרב קוק (עין איה, שבת דף י ע"א), המלך-הנער הוא המנהיג המשקיע את כל כוחו בשירות העם. הוא דואג ששריו יאכלו בבוקר, כלומר הוא טורח בלי הרף לסיפוק צרכי היומיום של נתיניו. גם המלך שהוא 'בן חורים' דואג לצרכי היומיום של הנתינים, אך התנהלותו אל מול צרכיהם של נתיניו שונה מזו של הנער: צרכי העם מסופקים להם 'בעת', כלומר בשעה הראויה לכך. הוא מטפל בענייניהם באופן שקול ומתוכנן.

אשרי הארץ שמלכה דואג לצרכיה, אך בד בבד זוכר שעליו גם להנהיג את העם ולרוממו אל דרגות גבוהות של מוסר וקודש. אשרי הארץ שמלכה 'בן חורים' מהמרדף אחד הצרכים הקיומיים, והוא חופשי לעסוק במוסר וצדק הן בקרב בני עמו והן בקרב בני העמים כולם. עמנו זכה להגיע לעצמאות בעולם של רווחה ושפע. תנאי חיינו יציבים, ומערכות החיים שלנו דואגות לסיפוק צרכי היומיום. אולם המלאכה עודנה מדוּבָה. כדי לממש את הפוטנציאל הגלום בעם ישראל שבו יתברכו כל משפחות האדמה, כפי שהובטח לאברהם אבינו (בראשית יב ג), וכפי שנתנבאו נביאי ישראל (ישעיהו ס, זכריה ח ועוד), עלינו להרים את הראש מעל טרדותינו הקרובות, ולהשתדל שהדאגה הבסיסית לקיומנו ולצרכינו השגרתיים לא יסיחו את דעתנו מההקשבה ומהדאגה לכלל העמים.

כנכס 'לא נוכל להתעלם' ביקש ארגון 'בית הלל' להרים את הראש מן העניינים המעסיקים אותו בסביבתו הקרובה, ולהירדם לסיוע למצוקות הקשות של שכנינו מצפון. הבנו כי לא נוכל לשבת בחיבוק ידיים בשעה שסמוך אלינו מתחוללת מלחמה קשה ואכזרית, והיא גובה מדי יום חיים רבים של חפים מפשע. עם זה, המשכנו לעסוק בפעילות מגוונת בסוגיות ציבוריות וחברתיות רבות המעסיקות את הציבור הדתי-לאומי ואת החברה הישראלית כולה: הקמת שו"ת אינטרנטי של רבניות 'בית הלל' לשאלותיהן של נשים, עידוד נשים כמנהיגות תורניות בקהילה, מתווה הכותל, פגועי נפש בהלכה, המאבק בזנות, סוגיית השירות בגדודים קרביים מעורבים ועוד. בחוברת שלפניכם, תוכלו להתרשם מפעילות הארגון 'בית הלל' בשני המישורים. "אֲשֶׁרִיךְ אֶרֶץ שְׁמַלְכָן בֶּן חוֹרִים".

סיוע מדינת ישראל לעולם המתפתח והשיח ההלכתי העכשווי

/// עקיבא תור | ראש חטיבת תפוצות ודתות במשרד החוץ ///

מהי חובת מצוות הצדקה למדינות העולם השלישי החלה על מדינת ישראל המפותחת והמשגשגת? האם למחויבויות המדיניות של ישראל להשתתף במאמצי סיוע מתוקף היותה חברה בארגון OECD יש גם תוקף הלכתי? האם קיימות קטגוריות הלכתיות או דתיות הרלוונטיות לשיח על הסיוע הישראלי לעמים במשבר הומניטרי, כגון חובת יישוב העולם, קידוש השם, חמלה בסיסית כלפי האחר הנובעת מהשאיפה להתחקות אחר מידותיו של הקדוש ברוך הוא?

יש צורך בבירור בסיסי בטרם ניגש לשאלות אלו. האם הספרות ההלכתית והמתודולוגיה של הפסיקה בנויות להניב תוצאה ראויה בהקשר לחובות מדינת ישראל כלפי עניי כדור הארץ? הרי הספרות התלמודית, הראשונים, השולחן ערוך וספרות השו"ת לא הכירו מציאות של ישראל כמדינה ריבונית החברה בארגונים בין-לאומיים והשותפה בבריתות והסכמים המחייבים הדדיות ושותפות גורל. גם ניסיונות ללמוד מהריבונות בממלכות בית ראשון ובית שני עלולים לאכזב מכיוון שממלכות אלה היו קיימות במציאות מדינית קדם-מודרנית ושונה לחלוטין מהמציאות הקוסמופוליטית של העידן הנוכחי.

קושי זה בלט בחלק מהדיונים שנערכו בלימוד המשותף בכנס 'לא תוכל להתעלם' שערך ארגון 'בית הלל'. נשאלה לדוגמה השאלה מהי חובת הצדקה כלפי הגוי? אך האם חז"ל היו בכלל מעלים שאלה כזאת במציאות של היום, שבה צורכי כדור הארץ חוצים גבולות, ואין כמעט מדינה שאינה זקוקה לסיוע ולשיתוף פעולה עם חברתה? כיצד אפוא אפשר ליישם אתוס הלכתי המשקף מציאות של מיעוט יהודי המצוי בבידוד ובניכור בתוך סביבה אדישה, ולעתים קרובות עוינת, במציאות של מדינת ישראל המסייעת למדינות במשבר הומניטרי, ומקבלת סיוע משכנותיה באגן הים התיכון כאשר היא נזקקת?

ייתכן שאנו נדרשים לחשיבה מדינית יהודית מטא-הלכתית. הראי"ה קוק היה סבור שיש ללמוד את ההתנהגות הראויה למדינה ("משפטי מלוכה", כלשונו) בגישה אינטואיטיבית וגמישה יותר מהחוקים ומהקטגוריות הקשיחים שבהם מנחה ההלכה את הפרט ("הלכות יחיד"). הרב קוק כתב שמשפטי המלוכה "נמסרו לכל מלך כבינתו הרחבה" ומושתתים על שורשיות בסיסית בתורה. משום כך חייבה התורה את המלך לכתוב במו ידיו ספר תורה לשימושו האישי!

גישה זו פותחת את השיח לכיוונים מגוונים ופוריים אך גם סובייקטיביים ולא-שיטתיים. גישה יהודית אינטואיטיבית יכולה להיות ניזונה ממקורות כה רבים: מהתנ"ך, מספרות חז"ל לדורותיהם במדרש ובהלכה, ממחשבת ישראל ואולי אפילו מהקבלה ומההגות היהודית המודרנית, אך אין לה מתודה לקביעת נורמה מחייבת. לכן לא נוכל לקבל תשובה חד-משמעית לשאלה כיצד המדינה צריכה לנהוג על פי דין תורה. ואולי זהו המצב התורני לאמתו - מקורות ישראל הם מקור אינטואיטיבי לערכי מדיניות החוץ של ישראל, אך אינם מורים הלכה.

למדינת ישראל גם חובות ייחודיות שאף על פי שאי אפשר לעגן אותן במקור יהודי קדום, יש להן מקור נאמן בתפיסה העצמית הערכית, היהודית במהותה, המשתקפת במילות הכרזת העצמאות. ראוי שישראל תהיה מדינת מופת בסיוע לאזורים מוכי אסון ובמתן תמיכה לעולם המתפתח מתוקף השאיפה לקיים את מדינת ישראל "לאור חזונם של נביאי ישראל".

הסיוע הישראלי אינו רק חובה ערכית, הוא גם חובה כלפי עצמנו שכן הוא מגשים אינטרס ישראלי ויהודי עמוק. הסיוע מחזק את המעמד הבין-לאומי של ישראל וגורם להערכה לישראל בעולם. חשובה מזו, הוא גורם לאזרחי ישראל להרגיש שמדינתם ראויה לגאווה ואף להקרבה. תפיסה זו מעצימה את החוסן הלאומי יותר מכול. הסיוע משפר גם את דימויה של ישראל בעיני צעירי התפוצות, ובכך מחזקת את הדימוי של התפוצה היהודית בעיני עצמה ואת עומק הזהות היהודית שלה.

אם כן, כיצד ננסח עקרונות אלה בשפה התורנית? זהו אתגר ראוי לבית המדרש העכשווי.

אני מברך את ארגון 'בית הלל' שלא נרתע מהבעיות הכרוכות בסוגיה סבוכה זו, ונרתם לפעילות מגוונת בנושא הן במישור ההלכתי הן במישור המעשי - ארגון הכנס 'לא נוכל להתעלם' ואיסוף תרומות למען ילדי הפליטים בסוריה.

* המאמר משקף את דעתו של הכותב בלבד ולא את עמדת משרד החוץ.

¹ דברים יז-יח-יט. הראי"ה קוק, משפט כהן, תשובה קמג.

צדקה תרומם גוי

/// סיוע לפליטים לאור ההלכה ///

שותפים בכתיבת המסמך ההלכתי:

ראש בית המדרש - הרב עמית קולא, הרב יצחק אייזנר, הרבנית ד"ר תהילה אליצור, הרב יהודה גלעד, הרב שמואל דוד, הרב שלמה הכט, הרבנית ד"ר מיש המר-קסוי, הרב ד"ר אבי וולפיש, הרב מאיר נהוראי, הרבנית ד"ר איילת סג"ל, הרב צבי קורן.

מלחמת האזרחים בסוריה, על מאות אלפי הרוגיה, שני מיליון פצועיה ויותר מחמישה מיליון פליטיה, הגיעה לאחרונה לשיא חדש. כיבושה של חלב בחודף תשע"ז, שלהי 2016, העלה על נס את ממדי האסון ההומניטרי ואת סכנת החיים שבה נתונים עשרות אלפי אנשים, נשים וטף.

רבים נחרדו למראות הזוועה ולמשמע הקולות. הלב מבקש להושיט עזרה, והמשמעת ההלכתית שואלת: האם יש מגבלות בסיוע למי שאינם יהודים הנתונים במצוקה? האם הדבר מותר? ואם הוא מותר היש בו ערך - האם הוא רצוי? מובן ששאלה זו, על אף צדדיה הייחודיים, נוגעת לכל המקרים שבהם נדרשים נאמני ההלכה להכריע אם להטות שכס לצרותיהם של אחרים או לשמר את משאבי החסד אל הבית פנימה.

תשובה:

אהבת הבריות המניעה את האדם להשתתף בצערן של הזולת ולהירתם לסייע לו, היא ערך מערכיה של תורה. הצלת חייו דומה להצלת עולם מלא. ראוי להתגייס לעזרת הפרט הנתון במצוקה, ובוודאי לעזרתה של קבוצת אנשים סובלים. בכך באה לביטוי מידת הרחמים וערך השלום שהם מן התכונות המיוחסות לבורא, ושעל האדם לדבוק בהן.

סיוע לנכרים לשם סיפוק צורכיהם הבסיסיים הוא מעשה חסד ומדרכי השלום של ההלכה. לעתים להשתתפות במאמץ כזה נוסף גם הערך של קידוש השם. האחריות כלפי קיומם הסדיר והתקין של בני אדם וההשתדלות לעזור להם הן המשך לדרכי אבותינו הישרים, והן יונקות גם מחזון אחרית הימים הנבואי. המגבלות ההלכתיות המוטלות על נתינת מתנות חנים לגויים אינן חלות במקרה המדובר, שכן אין מדובר בגויים שעובדים עבודה זרה. יתר על כן, אין המעשה מוגדר כמתנת חנים, אלא הוא נחשב כמה שנעשה משום 'דרכי שלום'. השלום אינו רק מדרכי הנהגת הבורא שראוי שהאדם יאמץ; יש בו גם אינטרס עצמי מובהק - הן כחלק מן האחריות ההדדית הנוהגת בקרב האומות המתוקנות שבעולם והן כדרך לעודד, להביע ולספק את מידת הרחמנות הטבועה בנו. ההלכה מורה להעדיף את הסיוע לקרובים לפני הסיוע לרחוקים. כמו כן יש להעדיף את מי שצרכיו הבסיסיים אינם מסופקים ומצוקתו חריפה, ממי שזקוק להשלמה. עדיף להגיש סיוע לילדים שלא חטאו. העדפה זו קשורה לחשש שהסיוע יגיע לידיים הלא-נכונות, העושות מעשה רשע או נגועות בשנאת ישראל. כשיש חשש של ממש שהסיוע יגיע לידיים שאינן נאמנות או שלא יגיע לייעדו, יש להימנע מלתרום בערוץ זה.

אף שעל פי סדרי הקדימויות יש להעדיף תרומה לבני העיר והמדינה מנזקקים אחרים, יש לתעדף את המצויים במצוקה וחסרים תנאי מחיה בסיסיים. כמו כן, לעתים יש ערך מיוחד למציאת האופן לסייע גם לאויבים מתוך התקווה לשבירת מחיצות השנאה. עם זה, יש לשמור ולקיים את נתיבי הצדקה הרגילים - בסיוע איש לרעהו בתוך החברה הישראלית.

/// מבוא ///

היהדות ההלכתית המסורתית דורשת מן היהודי גם נאמנות להלכה וגם דבקות ברגש מוסרי, שעם היותו שונה מן ההלכה הוא בכל זאת מקשה אחת עמה, והוא מחייב לחלוטין בדרכו שלו. (הרב א' ליכטנשטיין).¹

הנחיה זו מעוררת תהיות רבות סביב שאלת מקור הסמכות וסביב סוגיית פתרון של סתירות שעלולות לצוץ. 'רגש מוסרי מחייב', שונה מן 'ההלכה', ולכאורה אין הוא 'מקשה אחת עמה'. זוהי חידה של פרדוקסים, ובכל זאת הקול העולה מדברי הרב ליכטנשטיין צלול ובהיר. האדם מישראל המבקש להיות נאמן למסורת אבותיו נדרש לשמור אמונים להלכה ולדבוק ברגש המוסרי.

סוגיות הלכתיות העוסקות ביחסים שבין ישראל לעמים, בין יהודים לשאינם יהודים, מוליכות פעמים רבות לסוגיית המוסר. ההלכה פונה בראש ובראשונה אל חברי הקהילה היהודית.² היחסים בין יהודים לנכרים נשענים לעתים על ערכים אוניברסליים הנתפסים כמוסר. בעולמה של ההלכה מתעוררות השאלות מה תוקפו של מוסר זה, ומה יחסו להלכה? במבוא זה מועלות שתי הערות קצרות שירמזו על הרוח השורה על הדיון שלפנינו. לפי הרב קוק אין החוק בלבד - בין שהוא הלכתי בין שהוא מוסרי - אמור להנחות את האדם. אהבת הבריות אינה אמורה לנבוע מן החוק, לפחות לא מן החוק החיצוני:

¹ "מוסר והלכה במסורת היהדות", דעות מו (תשל"ז).

² ראו את פתיחת מאמרו של א' שוחטמן, "חסי יהודים עם נכרים", מחניים ו (תשנ"ב), עמ' 52.

"ממקור החסד צריכה אהבת הבריות להתפרץ, לא בתור חק מצוה, כי אז תאבד חלק היותר ברור מזהרה, כי אם בתור תנועה נפשית פנימית עזה. והיא צריכה לעמוד בנסיונות קשים מאד, לנצח סתירות רבות, המפורים כצורי מכשול במאמרים בודדים, בשטחיותן של כמה הלכות, ובהמון השקפות הבאות מהצמצום שבחלק הגלוי של התורה והמוסר הלאומי".³

דבקות באהבת הבריות החופשית והמתפרצת, זו שצפויה להאיר את כל העולם החברתי, מוליכה להתנגשויות חזיתיות עם אינטואיציות אחרות ועם ערכים אחרים - ערכים לאומיים המשוקעים בין השאר בעולמה של ההלכה. אך אהבת הבריות צריכה להתגבר על המגבלות שקולות אלו מציבים נגדה ולנצח. ניצחון אמתי הופך אויב לידיד ומתנגד - לתומך נלהב.

בהמשך דבריו מבהיר הרב קוק כי רק בהתחשבות בעולם הערכים הלאומי ובעולם ההלכה תוכל לצמוח אהבת הבריות במילואה: "אבל ברור הוא שאך מתרחקת היא האהבה ממקורה האלוהי, יקמל פרחו, והמקור האלוהי מופיע הוא את אורו על ידי צינורות התורה והמעשה, ועל ידי הצמצום הלאומי המיוחד. וזוהו באה עבודת רוח גדולה, איך לקיים את כל הצינורות במעמדם, ועם זה לשאוב את מימי החסד בטהרתם והרחבתם המקורית".
משהו מן המסע הזה - עבודת הרוח הגדולה המבקשת לקיים את כל הצינורות במעמדם - אנו מבקשים להציע במסמך שלפניכם.

/// פרק א: המצווה ///

1. נפש אחת

האיסור החמור לשפוך דם מכונן את התודעה המוסרית האנושית. תשובתו-תלונתו של קין כי איננו שומר אחי,⁴ אינה עומדת לו אל מול התוכחה הקשה: "מה עשית קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה".⁵ על כך מוסיף המדרש: "מלמד שדם בניו ובני בניו וכל תולדותיו עד סוף כל הדורות שעתידין לצאת ממנו כולם היו עומדין וצועקין לפני הקדוש ברוך הוא. הא למדת שאדם אחד שקול כנגד מעשה בראשית כולו".⁶

מתוך כך מיד כשיצא נח מן התיבה, ציוותה התורה בהדגשה ובחומרה על כל בני המין האנושי על הזהירות מן הפגיעה בכל נפש: "שפך דם האדם כאדם דמו ישפך פי בצלם א-להים עשה את האדם".⁷ אין התורה מסתפקת בשלילת המוות. היא אף קוראת לאנושות המתחדשת לאחר המבול לפנות אל החיים: "ואתם פרו ורבו שרצו בארץ ורבו בה".

חז"ל משלימים את האמירה הכפולה, שאין בה דק אזהרה מפני הפגיעה אלא גם הדגשת ערך ההצלה: "לפיכך נברא אדם יחיד בעולם, ללמד, שכל המאבד נפש אחת מעליו עליו פאלו אבד עולם מלא. וכל המקום נפש אחת מעליו עליו פאלו קים עולם מלא".⁸

חד-פעמיותו של כל אדם ואופק חייו הייחודי, שהודות לו הוא נחשב עולם שלם, מנוסח יפה בדברי הרמב"ם: "הרי כל באי עולם בצורת אדם הראשון הם נבראים, ואין פני כל אחד מהן דומין לפני חברו, לפיכך כל אחד ואחד יכול לומר: בשבילי נברא העולם".⁹ דומה כי שאלת הנוסח במשנה זו ובמקורות נוספים - האם יש להוסיף: לנפש אחת את המילה 'מישראל', היא שאלה טקסטואלית בעיקרה,¹⁰ ואין בה כדי להקהות את המשמעות הערכית של המשנה. מקורותיו של העיקרון הערכי שבמשנה, ציטוט הפסוקים ותיאור המעשים - כולם מתייחסים למין האנושי בכללו ולצעדיו הראשונים בהיסטוריה.¹¹ אף שבמהלך הדורות ביארו פרשנים רבים את חובת הדגישות העצומה להצלת נפש אחת כלפי אנשים מישראל דווקא, הלא אין זה אלא יישום מוגבל של החובה הראשונית והכוללת יותר של הקפדה ותביעה להציל כל אדם.¹²

2. מיציאת מצרים לשואה

האירועים המכוננים את הזהות הקולקטיבית של האומה הישראלית הם העבדות, הסבל ועבודת הפרך במצרים וישועת ה' שגאלנו מבית עבדים. התורה משתמשת בזיכרונות אלו כדי לנמק מצוות אחדות וכדי לדרבן את שמירתן: "לא תטה מלשפט גר יתום, ולא תחבל בגר אלמנה. וזכרת פי עבד היית קמצנים, ונפדת ה' א-להיך מלשם. על פן אנכי מצוה לעשות את הדבר הזה... פי תחבט ויתך, לא תפאר אחריו, לגר ליתום ולאלמנה יהיה. פי תבצר פרמך, לא תעולל אחריו, לגר ליתום ולאלמנה יהיה. וזכרת פי עבד היית בארץ מצרים. על פן אנכי מצוה לעשות את הדבר הזה".¹³ החובה לדאוג לשכבות החלשות הנתונות במצוקה מגובה בטענה מוסרית: גם אתה היית שם. אתה, האדם מישראל המצווה במצוות, בוודאי מבין את טיבה של המצוקה ותוכל להזדהות עם מי שנתון בה. נושעת בחסד אלוקים, ולכן מחויב אתה לנהוג ברגישות ובאכפתיות. לשם כך הוציא ה' אותך ממצרים.

היגיון דומה מתבטא בדורותינו בעקבות השואה. האירוע הנורא הצורב את תודעתנו הציבורית מחייב בעשיית מיוחדים ובקבלת אתגרים לאומיים ומוסריים. במאמר הגותי הנוגע ללקחי השואה משווה הרב ד' ביגמן בין משקל משמעותה של השואה למשקלה של יציאת מצרים:¹⁴

³ קובץ א תקסד. | ⁴ בראשית ד ט. | ⁵ בראשית ד י. | ⁶ אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק לא. | ⁷ בראשית ט ו-ז. | ⁸ משנה סנהדרין ב ד: נוסח כתב יד קאופמן. ⁹ רמב"ם, הלכות סנהדרין פרק יב הלכה ג. נסמך למשנה מן ההערה הקודמת. רבים מן הראשונים והאחרונים ציטטו או הטמיעו נוסח דומה בחיבוריהם. ראו 'משה מקוצי, ספר מצוות גדול, עשין צח; רבנו בחיי שמות כא א ועוד רבים.

¹⁰ ראו את הדיון המקיף של א"א אורבך, "כל המקיים נפש אחת... גלגוליו של נוסח, התפוכות צנורה ועסקי מדפיסים", תרביץ מ (תשל"א), עמ' 268-284, הקובע שיש להבחין בין הנוסח של לימוד המוסר שבמאמר (שמשמעותו אוניברסלית) לבין השימוש שנעשה בו במסגרת האיום על העדים (העוסקים באדם מישראל). עם זה, הוא מציין כי ברוב עדי הנוסח לא נכנסה המילה 'ישראל'. וראו שם במיוחד בהערה 3, ובעמ' 269-270.

¹¹ ראו את ביטוי העו של א"י גרין. בקשו פני קראו בשמי, 1992, עמ' 67: "מעצם ומעיקר מהבנת עצמו כיהודים וכבני אדם עולה לנו התיבה לראות כל איש ואשה כאספקלריא שמשקפת בה דמות האלוה... בכל הכרעה שאנו עומדים בפניה בתחום היחסים הבין-אישיים, שומה עלינו לזכור כלל זה... בהכרה, שכל יצור אנושי נברא בצלם אלוהים, יש בה דרישה חד-משמעית מאתנו".

¹² בקשר לכך ראו לעיין בספרו של הרב י' ברנדס, יהדות וזכויות אדם - בין צלם א-לוהים לגוי קדוש, 2013, המחדד שניות זו שבין ערכים אוניברסליים לבין לבושם הלאומי. ¹³ דברים כד יז-כב.

¹⁴ מעין עמדתו של א' פאקנהיים בהיגד ידוע שלו 'אירועים מחוללי תקופה' (ראו מ' שנו, בראשית היתה השואה, תשע"ד, עמ' 328-331) והמשך לה. ראו גם אצל הרב י' שרלו, בצלמו, 2009, עמ' 199 ואילך.

"המסר של השואה מצוי בתחום המוסר הקודם להלכה... מאז השואה הנני מצווה לדאוג לכל אדם באשר הוא אדם, ולפסול על הסף כל תורת גזע וכל אפליה כלפי זר. השואה הקרובה אלינו כל כך, מחייבת זאת בסברה פשוטה של 'השנוא עליך, דאג שלא יקרה לחברך'".¹⁵ את קולה של הרגישות האנושית הטעונה באחריות מוסרית ומתייחדת בויכרון ההיסטוריה היהודית, מרים הרב הראשי לשעבר לאו: "התמונה החרידה את לבי... עיט שחור חג מעל לראשו של ילד אפריקני הנוטה למוות מפאת הרעב. העיט מחכה לנפילתו כדי למצוא טרף לעצמו... לא יכולנו להישאר אדישים נוכח המחזה... רצינו לעורר דעת קהל שדווקא הפרלמנט הישראלי שמייצג עם שעבר את אימי השואה יהיה הפרלמנט שמזעיק את דעת הקהל העולמית לעצור את הזוועה של מות מיליוני ילדים בשל מלחמות בין שליטים".

3. גאולת העולם

הדאגה לבני אדם הנתונים במצוקה וההירתמות לסייע להם הן מן הנורמות ההולכות ורווחות בעולם. העולם מאוגד כיום בארגונים שמטרתם המוצהרת היא הבאת שלום בין העמים וסיוע לחלקים מן האנושות הנתונים בקושי. לא ייתכן שעם ישראל, על מדינתו, מנהיגיו ורובות אלפיו, יזדנב מאחור. עלינו לנהוג כמתוקנים שבאומות, שאם לא כן יש בכך פגם בעקרונות המוסר שלנו או מעין 'חילול השם': "הטעם שיאמרו חס ושלום על דיני התורה שהם לא ביושר, הוא טעם גדול מצד עצמו... והוא כעין טעם חלול השם שיאמרו שהתורה התירה דברים שאף דעת בני אדם היא שאסור".¹⁶ אולם לא רק ליישר קו עם האומות המתקנות אנחנו חולמים. שורשינו וחזונו דורשים מאתנו ליטול אחריות על העולם שסביבנו. יש לשוב לדרכי האבות ולמידותיהם. מעשיהם המתוארים בספר בראשית מלמדים כי הם נרתמו לעזרת קהילות ואנשים אף מן הירודים ביותר: "זה היה שבח האבות שמלבד שהיו צדיקים וחסידים... היו ישרים, היינו שהתנהגו עם אומות העולם אפילו עובדי אלילים מכוערים, מכל מקום היו עמם באהבה וחשו לטובתם, כאשר היא קיום הבריאה... ממש כאב המון גויים, שאף על גב שהבן אינו הולך במישרים, מכל מקום שוחר שלומו וטובו... וכך למדנו הרבה מהליכות האבות כדרך ארץ מה ששייך לקיום העולם".¹⁷

גם משה רבנו בראשית התגבשות אישיותו מתגלה כמושיע. בכך הוא מלמד את ערכה של הנכונות שלא לאטום אוזן משוועה ועוול.¹⁸ "אדם חשוב - שמוטל עליו להציל עשוק מיד עשוק בכל אופן שיוכל, אם בגופו או בהשתדלותו, יהיה העשוק מי שהיה. כענין שאמר איוב: 'ואשברה מתלעות ענזל', וכתוב במשה רבנו עליו השלום 'ויקם ויושיעו', אף על פי שבנות כומר היו".¹⁹

לפי חזון אחרית הימים ינהיג עם ישראל את התורה ייעדה את ישראל להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש, והנביאים ראו בהם מתווכים בין האנושות לבין המוסר האלוהי העליון.²⁰ ההתעוררות הכלל-עולמית לשמוע את דבר ה' מ ישראל מבוססת על הרגישות המוסרית הגבוהה שבקרב ישראל.²² זהו המסלול אל השלום העולמי והאחדות האנושית סביב התורה שתצא מציון: "וַיִּבְרָאוּ אֱלֹהֵי כָל הַגּוֹיִם... וַאֲמָרוּ: לָכוּ וְנַעֲלֶה אֵל ה', אֵל בֵּית אֱ-לֹהֵי יַעֲקֹב, וְיִרְנוּ מִדְּרָכָיו, וְנִלְכֶה בְּאַרְחֵיהֶם, כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תֹרָה, וְדִבְרֵי ה' מִירוּשָׁלַם. וְשָׁפַט בֵּין הַגּוֹיִם וְהוֹכִיחַ לְעַמִּים רַבִּים, וְכַתְּבוּ חֻכְוֹתֵם לְאֲתִים, וְחִנִּיתֶם לָהֶם לְמִנְרָתָם. לֹא יִשָּׂא גוֹי אֵל גוֹי חֶבֶר וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה".²³

הייעוד מכוון אהבה, כדברי הראי"ה קוק: "אהבת הבריות צריכה להיות חיה בלב ובנשמה, אהבת כל האדם ביחוד. ואהבת כל העמים כולם, חפץ עליונים ותקומתם הרוחנית והחומרית, והשנאה צריכה להיות רק על הרשעה והזוהמה שבעולם. אי-אפשר כלל לבא לידי רום-הרוח של 'הודו לד' קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו' בלא אהבה פנימית, מעמקי לב ונפש, להטיב לעמים כולם, לשפר את קניניהם, לאשר את חייהם".²⁴

/// פרק ב: האיסור ///

1. לא תתנם

לקראת הכניסה לארץ התורה מנחה את ישראל לגבי היחס הראוי כלפי יושבי הארץ: "כִּי יִבְיָאֲךָ ה' אֱ-לֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה בָּא לְרִשְׁתָּהּ, וְנָשַׁל גוֹיִם רַבִּים מִפְּנֵיךָ הַחַיִּי וְהַגֵּרָשִׁי וְהָאֲמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִזִּי וְהַיְבוֹסִי, שְׂבָעָה גוֹיִם רַבִּים וְעַצְמוֹת מְפֹרָשׁוֹת. וְנִתְּנָם ה' אֱ-לֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ וְהִפְּתִים, תִּחְרַם תִּחְרַם אֹתָם. לֹא תִכְרַת לָהֶם בְּרִית וְלֹא תִתְּנָם".²⁵

¹⁵ הרב ד' ביגמן, "למעמד הר סיני יש הד בימינו", עמודים 576 (סיון תשנ"ד), עמ' 233.
¹⁶ שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ב, סימן קל. העיקרון שאף דברים שאינם אסורים או אינם מחויבים הופכים לאיסור או מצווה וחייב בשל שאלת התדמית וחשש חילול השם מוזכר בדברי הראשונים: סמ"ג, לאוין ב ד"ה: שלא לחלל, וכן הביאו ספר חרדים, לא תעשה ה קא. וראו גם יבמות דף עט עמ' א בסוגיית דוד והגבעונים: "מוטב שתיעקר אות אחת מן התורה ואל תחלל שם שמים בפרהסיא". וראו בירושלמי בבא קמא פרק ד הלכה ג: "גזירת רבן גמליאל משום חילול השם". ועוד רבים. בכל אלו יש לבחון אם החשש הוא פן יוודע לגויים, ואז יחולל השם או שמא אף בבחינה עצמאית - לא ייתכן שתורת ה' תציב נורמות הנמוכות מן המוסר המקובל בעולם. ספק דומה מתעורר בדברי הראב"ן בבא קמא ק"ג א: "שלא יאמרו: ישראלים - אין להם דת". עיינו שם, וראו גם מכילתא משפטים ד: "איסי בן עקיבא אומר: קודם מתן תורה היינו מזהירים על שפיכות דמים. לאחר מתן תורה תחת שהוחמרו הוקלו?" וראו גם באר הגולה, חושן משפט, סימן שמח ה; שו"ת בנימין זאב, סימן חט.

¹⁷ הרב נצ"י ברלין, מבוא להעמק דבר, ספר בראשית.
¹⁸ ספר החינוך, מצווה תד: "לפי שהשם ברוך הוא ברא העולם ורצה ביישובו, וישוב העולם יתקיים בתשועת החלש מיד חזק ממנו, ועוד כי הנדרף לעולם עיניו ולבו אל ה' להושיעו מיד רודפו, וכענין שכתוב: 'והאלוהים יבקש את נדרף', כלומר הנדרף מבקש לאלוהים ומתחנן אליו, על כל ציוונו ברוך הוא לעזור לו". וראו מורה הנבוכים, חלק ב פרק מה, המורה כי התעצמות האדם לישועת אחרים היא ממעלות הנבואה ומשמשת מדרגה ראשונה לה: "ומחזק זה הכוח בו עד שאחרי פחדו וברחו והגיע למדין והוא גר ירא, כאשר ראה מאומה מן העוול לא משל בעצמו מהסידור ולא יכול לסובלו, כמו שאמר 'ויקם משה ויושיעו'".

¹⁹ שו"ת שאילת יעבץ, חלק ב, סימן נא. נראה שהוא מבחין בין אדם פשוט, שלא מוטלת עליו חובת ההתערבות וההושיעה, לבין אדם חשוב. וראו גם בדברי ספורנו לשמות ב יז.
²⁰ ראו ישעיהו יא ד; מיכה ד ג. וראו גם מכילתא יתרו יא, הרואה בהשכנת שלום בין עמים וממשלות מעלה גדולה: "המטיל שלום בין איש לאיש, בין איש לאשתו, בין עיר לעיר, בין אומה לאומה, בין ממשלה לממשלה, בין משפחה למשפחה - על אחת כמה וכמה שלא תבואהו פורענות".

²¹ זכריה ח כ-כג.

²² צפניה ג יג.

²³ ישעיה ב.

²⁴ קובץ א תתו.

²⁵ דברים ו א-ב.

הצו "ולא תחנם" מופיע בפסוק כאיסור לתת חסות וחנינה לעמים הנכששים. עמדה אחת בתלמוד²⁶ מפרשת את צו התורה כאיסור לתת מתנת חנם לנכרי,²⁷ וכך נפסקה ההלכה.²⁸ מתוך דברי הרמב"ם עולה שאיסור 'לא תחנם' הוא ביטוי לגישה הראויה אליהם: "אסור לרחם עליהם".²⁹ יש מי שמפרש שהאיסור מנחה את סדרי העדיפויות בהשקעת המאמצים הכלכליים העומדים לרשות האדם - יש להשקיעם בתוך הקהילה היהודית ונספחיה ולא בחוץ.³⁰

לכאורה אין מקום לרגשי רחמים על נכרים, ואין היתר להעניק להם מתנות וסיוע. אולם יש לשאול על זהותו של הנכרי שהאיסור מתייחס אליו.

2. זהות הנכרי לעניין 'לא תתן להם מתנת חנם'

מיהו הנכרי שאין לתת לו מתנת חנם? מן ההקשר המקראי נראה כי מדובר בגויים³¹ עובדי עבודה זרה - כאלו שיש חשש שקשר עמם יגרום לכם ולבניכם לעבוד אלוהים אחרים,³² כאלו שאין להניח לפולחנם האלילי להיוותר בתחום הארץ.³³ ממילא בפשטות נכרי וקהילה נכרית שאינם עובדים עבודה זרה אינם בכלל האיסור.³⁴ כך נראה מדבריהם של כמה מן הראשונים כמו התוספות והרשב"א³⁵ וכן מדברי המאירי: "וכן דרשו ממה שלא ליתן להם מתנת חנם... הא כל שהוא מן האומות הגדורות בדרכי הדתות ושמודות באלוהות אין ספק שאף בשאין מכירו מותר וראוי".³⁶

אמנם יש מבין הפוסקים שהוציאו מכלל האיסור רק גר תושב, ואילו על שאר הגויים, אף שאינם עובדים עבודה זרה, חל האיסור 'לא תחנם'.³⁷ כן הביא הבית יוסף בהערות על דברי הטור,³⁸ וכן העירו חלק מנושאי כלי השולחן ערוך.³⁹ הרב ע' יוסף מעלה אפשרות שאילו דא הבית יוסף את המאירי והרשב"א, אולי לא היה אוסר.⁴⁰ מאידך גיסא, יש שסברו שהמשמעות של דברי הראשונים היא שהאיסור 'לא תחנם' כולל גם נכרי שאינו עובד עבודה זרה.⁴¹ עם זאת, יש שפסקו כי כל ההלכות הללו דוברו - "בעובדי עבודה זרה ממש, היינו פסל ומסכה, ואילו הגויים החיים בקרבנו... הם מוסלמים...⁴² ומוסלמים ודאי שאינם עובדי עבודה זרה... וזו הסכמת כל גדולי הפוסקים ופשוטה היא...⁴³ כיון שאין לגוי נכר בזמנינו דין עובדי עבודה זרה, לכן... בכל מכלול היחסים שבין ישראל לנכרים, הן בארץ והן בחו"ל, הן ביחס החברה כמדינה לאורחיה הגויים ובין [!] ביחס ליחיד לשכנו או חברו הגוי, אין שום צורך [בטעם] מפני דרכי שלום... אין הם יותר בגדר עובדי עבודה זרה. ולכן פרנסתם, ביקור חוליהם, קבורת מותיהם, ניחום אבליהם ועוד, הכל ניתן להיעשות מתוך חובה אנושית ומוסרית⁴⁴ ולא משום דרכי שלום דוקא".⁴⁵

²⁶ מסכת עבודה זרה דף כ עמ' א. איסור מתנת חנם שנוי במחלוקת תנאים. לפי רבי מאיר אין איסור, ולפי רבי יהודה יש איסור במקור אחר: "או מכור לנכרי" (דברים יד כא) - לנכרי דוקא במכירה. יש מקום לבידור אם יש נפקא מינה לשאלת המקור.
²⁷ הפסוק נדרש שם בשלוש פנים - איסור לתת חנייה בקרקע; איסור לתת חן ואיסור לתת מתנת חנם.
²⁸ בפשטות, איסורים אלו הם מן התורה, וכן הכריעו רוב פרשני הדורות - דיון על כך ראו אצל הרב י' ורהפטיג, "לא תחנם" ומשמעותו בימינו", תחומין ב (תשמ"א), עמ' 199-194.
²⁹ דמב"ם, הלכות עבודה זרה פרק י' הלכה ד; הלכות זכיה ומתנה פרק ג הלכה יא; שולחן ערוך יורה דעה, סימן קנא יא.
³⁰ הלכות עבודה זרה פרק י' הלכה א. בדרך זו יש בדבריו חיבור בין פשוטו של מקרא, המצווה על איסור רחמים וחנינה, לבין ביאור התלמוד, המשקף ציווי זה באיסורים מעשיים. חלק מן האחרונים העירו, גם מתוך ניסיון ליישב את הסתירה בין דברים אלו של הרמב"ם לבין העולה מדבריו על דרכי שלום (בהמשך בין הערות 105-110), כי אין באיסור הרחמים ביטוי לניכור מן הנכרי אלא מהיותו עובד עבודה זרה בלבד. ביאור אפייני מצוי אצל הרב ישראלי, עמוד הימיני, תשכ"ו, עמ' קטו: "היחס החשדני לנכרי הוא בגין הדעות המשובשות שהוא נושא בתוכו, ולא בשום פנים לאדם באשר הוא אדם שבקרבו".
³¹ המאירי, בית הבחירה, עבודה זרה דף כ עמ' א: "וכן דרשו ממנו שלא ליתן להם מתנת חנם שלא לגולה למי שאנו חייבים לה ביותר כגון גר תושב".
³² בפשטות שבעה העמים המפורשים בכתוב שהובא בראש הפרק (מדברים ז א) בלבד. אמנם חז"ל דורשים בעניין קרוב (קידושין דף סח עמ' ב): "שאר אומות מן... כי יסיד... לרבות כל המסירים". וראו גם את הדיון אצל הרב ח' בנבנבשתי, דינא דחיי, לאוין מח, דף נח עמ' ג.
³³ דברים ז ד: "פי יסיר פֶּן־יַחַד מְאֵתֵינוּ וְיִבְרִיחַ אֶת־הַיָּם אֶת־הַיָּם וְאֶת־הַיָּם אֶת־הַיָּם וְאֶת־הַיָּם אֶת־הַיָּם".
³⁴ דברים ז ה: "מִן־פִּתְחֵיהֶם תַּתְּצֹוּ וּמֵעֲצֵתָם תִּשְׁפֹּרוּ וְאַשְׁיָרְהֶם תִּגְדָּעוּ וְאֶת־פִּתְחֵיהֶם תִּשְׁרֹפוּ וְאֶת־פִּתְחֵיהֶם תִּשְׁרֹפוּ וְאֶת־פִּתְחֵיהֶם תִּשְׁרֹפוּ וְאֶת־פִּתְחֵיהֶם תִּשְׁרֹפוּ".
³⁵ בין האחרונים מצאנו מי שהבחין בין איסור 'חנייה בקרקע', שאוסר דוקא בעובד עבודה זרה, אך לעניין 'מתנת חנם' אוסר בכל נכרי (למעט 'גר תושב'). ראו הרב צ"פ פרנק, הר צבי, בתוך כרם ציון (תשכ"ה), סוף אות ג עמ' מ, בשם ספר מזבח אדמה.
³⁶ כך עולה מדברי השוואל בשו"ת הרשב"א חלק א ח, ונראה שהמשיב מסכים עמו: "ומה ששאל ממך הנער בשולחן אדם ירך לנכרי, איך יתישב עמו מה שאמר אסור לתת מתנת חנם, ואמרת לו דהווא... בגוי שאינו עובד עבודה זרה. יפה אמרת". וכן אפשר לדייק מדברי תוספות יבמות דף נג עמ' א, ד"ה: "הוא בשבעה אומות, שהאיסור קיים" בכל אומות עובדי עבודת כוכבים".
³⁷ המאירי, בית הבחירה, עבודה זרה דף כ עמ' א.
³⁸ כשיטת המאירי נטו לפסוק הרב קוק, אגרות ראיה, חלק א, עמ' צט, והרב הרצוג (ולו בשעת הדחק). זאת לעומת החתם סופר, שו"ת קובץ תשובות, תשל"ג, סימן צ שצמחה למחקר - כי לא יצא מפה קודשו" (וראו שם במילואים, עמ' קסא בהערה ז).
³⁹ על שיטת המאירי ראו: א"א אורבך, "שיטת הסובלנות של ר' מנחם המאירי - מקורה ומגבלותיה", בתוך פרקים בתולדות החברה היהודית בימי הביניים ובעת החדשה, תשמ"מ, עמ' לד-מד; ד"צ הילמן, "לשונות המאירי שנכתבו לתשובת המינים", צפונות א א (תשמ"ט), עמ' סה-ע"ב, ובלידשטיין, "חסו של המאירי לנכרי: בין אפולוגטיקה להפנמה", ציון נב א (תשמ"ו), עמ' 166-153; ארן, "אחוות בעלי הדת הגדולים בדרכי הדתות", דעת 60 (תשס"ו), עמ' 29-49.
⁴⁰ ביחס לעמדתו של הרמב"ם רבו הבידורים. מחד גיסא, אף הוא מוציא מכלל איסורי 'לא תחנם' רק גר תושב (הלכות זכיה ומתנה פרק ג הלכה יא ופירוש מעשה רקח שם; וכן בהלכות עבודה זרה פרק י' הלכה ד; וראו גם שם הלכה ו; ובהלכות מלכים פרק י' הלכה יב). מאידך גיסא, איסור 'לא תחנם' מנוסח אצלו כמופנה רק לעובדי עבודה זרה (ראו הלכות עבודה זרה פרק י' הלכות א"ב). וראו הרב ב' זולטי, "בעניני גר תושב", תורה שבעל פה כא (תשמ"ם), עמ' כא-לא. הרב י' ראק מבית מדרשו העיר כי הרמב"ם מבחין בין איסור מתנת חנם שמקורו בפסוק "או מְכָר לנכרי" (והוא אף למי שאינו עובד עבודה זרה), לבין איסורי 'לא תחנם' האחרים (המתייחסים לעובד עבודה זרה - וראו אבן האול, זכיה ומתנה ט י).
⁴¹ בית יוסף חושן משפט, סימן רמט: "ומ"ש רבנו אסור ליתן מתנת חנם לעובד עבודה זרה. לאו לאפוקי ישמעאלים אלא לאפוקי גר תושב דהיינו שקיבל עליו שבע מצוות בני נח וזהו שאנו מצוים להחיותו אבל שאר גויים כלם דין אחד להם". וראו את הב"ח שדן בדברי הבית יוסף ואת נוסח הב"ח במהדורת הטור השלם, שעל פיו משתנה משמעות דבריו, ובדיני האחרונים.
⁴² בש"ך יורה דעה, סימן קנא יח.
⁴³ שו"ת יביע אומר חלק י' יורה דעה, סימן מא אות ה, הוא חוזר שלוש פעמים על הטיעון שאפשר שאילו היה מרן רואה דברי המאירי והרשב"א, לא הוה פסיק ליה בסנינא חריפא להחמיר (עוסק ב'לא תחנם' של קרקעות). וכן בעקבותיו בשו"ת עטרת פז חלק א כרך ג, חושן משפט הערות סימן יב הערה א, הדין באיסור 'לא תחנם' של מתנות.
⁴⁴ ראו מאמרו של הרב ע' אריאל, "לא תחנם' בהיתר מכירה", התורה והארץ ח (תשמ"ח), עמ' 391-431, המטה את דברי רוב הראשונים לאיסור 'לא תחנם' אף בנוגע למוסלמים.
⁴⁵ יש בדבריו גם התייחסות לנוצרים והוא מסיק שיש לנקוט כבוד וחביבות הנבוא בצלם כלפי הנוצרי (עמ' 73). הוא מביא את דברי הפוסקים שמנהג אבותיהם בידיהם, ואמנתם מותרת למי שאינו יהודי ועוד (עמ' 74).
⁴⁶ המילים 'פשוטה היא' מבקשות לסלק כל ויכוח ולא לאפשר לפלפול הלמני לערער על ההלכה למעשה של נקיטת אחווה עם האומות. סגנון נחרץ כזה מופיע בדברי פוסקים נוספים.
⁴⁷ בינתיים מצאתי ברב דגן, אות לטובה, סוף סימן מה: "ולפי הנראה אין מי שיחלוק בדבר זה".
⁴⁸ א' רביצקי, "דרכי שלום ומעמדם של גויים לפי הרמב"ם: חליפת מכתבים עם הרב חיים דוד הלוי", יהדות של חיים, 2005, עמ' 255-285, עמד על כך שאצל הרב ח"ד הלוי החובה המוסרית האנושית היא נורמה מחייבת גם בלי תשתית הלכתית. עוד יש להעיר כי שלושת ההיתרים שהוזכרו בפרק זה: האינטרס, קידוש השם, והיות הגוי שותף מוסרי - מקבילים לניתוח המשולש שהעלה רביצקי במאמרו הנ"ל: הנימוק המעשי, הנימוק המוסרי והנימוק התכליתי. עיינו שם בעמ' 256-257.
⁴⁹ הרב ח"ד הלוי, "דרכי שלום ביחסים שבין יהודים לשאינם יהודים", תחומין ט (תשמ"ח), עמ' וז'81. המובא כאן הוא בדילוגים מעמ' 72, 78.

עמדה זו של הרב ח"ד הלוי נשענת על הפרשנות למקורות הקדומים, אך לא פחות מכך על הצורך והיכולת להכריע מחדש על פי המציאות המשתנה מדור לדור.⁴⁶

אחד השינויים המשפיעים על ההכרעה בסוגיה זו הוא תקומתה של מדינת ישראל. האם שינוי זה מתיר את הרסן המוסרי ביחס לאומות (שכן כיוון ש"דיני תקיפה", אין אנו חוששים עוד מפני קנאתם ושנאתם), או אדובה הוא מחייב להעמיד קומה מוסרית-הלכתית נוספת הנובעת מן האחריות שמטיל החופש על מדינת היהודים? האם היציאה מן הגלות, שבה הדאגה להישרדות אישית וקהילתית עיצבה את הנורמות בחיי היהודים כעם נרדף, בזוו ושסוי,⁴⁷ תאפשר לעם להפנות משאבים גשמיים ורוחניים רבים יותר⁴⁸ כלפי הסביבה והעולם, מתוך אכפתיות ואחריות?⁴⁹

3. סייגי האיסור - שכנו ומכירו, פרנסת עניים, דרכי שלום: תיקון המידות וקידוש השם

אף ביחס לנכרי שאסרה תורה לתת לו מתנת חנם, הוזכרו מגבלות המסייגות את האיסור. כך נאמר בתוספתא: "ומוכרין להן ונותנין⁵⁰ להם מתנת חנם. במה דברים אמורים - בגוי שאין מכירו או שהיה עובר ממקום למקום, אבל אם היה אוהבו או שכינו, הרי זה מותר, שאינו אלא כמוכרו לו".⁵¹ היתר 'אוהבו' או 'שכינו ומכירו'⁵² מבוסס על ההנחה שנתנית המתנה תזכה לגמול או שהיא מבוססת על גמול קודם. לכן אין זו מתנת חנם אלא כמכירה.⁵³ לעומת האיסור של מתנת חנם עומדת תקנת 'דרכי שלום':⁵⁴ "אין ממחין ביד עניי נכרים בלקט בשכחה ובפאה מפני דרכי שלום. תנו רבנן: מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל, ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל, וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום".⁵⁵ נחלקו הפוסקים אם פרנסת הנכרים היא רק בצירוף לעניי ישראל או אף בפני עצמם. מסקנת ההלכה היא כי יש לפרנסם אף בלא עניי ישראל אֶתם,⁵⁵ כפי שמכריע השולחן ערוך: "מותר לפרנס ענייהם ולבקר חוליהם ולקבור מתיהם ולהספידן ולנחם אבליהם משום דרכי שלום".⁵⁶ הטלת חיוב פרנסת עניי נכרים מהנימוק 'דרכי שלום' מתנגשת לכאורה עם האיסור לתת להם מתנת חנם. תוספות עומד על הסתירה ומתיר תירוץ המשתמע לכמה פנים: "ואם תאמר למאן דאסר (-מתנת חנם), וכי לית ליה ההיא דמפרנסין עניי עובדי כוכבים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום, ויש לומר דדרכי שלום אין זו מתנת חנם".⁵⁷

מדוע עשייה משום דרכי שלום אינה בגדר 'מתנת חנם'? הפרשנות האולטימטיבית היא "שאם נותן מחמת איזו מטרה שהיא... שוב אין זה בגדר מתנת חנם".⁵⁸ מה טיבה של המטרה? יש לפרש: לנותן יש אינטרס - 'דרכי שלום', ועל כן הרי זה כמוכרו לו וכמו שכנו ומכירו. ראו למשל: "רצונו לומר הא נמי הוי כמוכרו לו, כיון שאם לא יפרנסו עם ישראל יתגרו בנו ויעשו לנו רעות, ועל ידי זה יהיו להם שלום ויעשו לנו טובות או על כל פנים לא יתגרו בנו לעשות רע, הוי נמי כשכינו ומכירו".⁵⁹

אפשר אפוא לסייע לנכרים הנתונים במצוקה למרות האיסור לתת להם מתנת חנם, שכן המעשה הוא בגדר פרנסת עניים.⁶⁰ יש גם מקום לצפות לגמול שיבוא מתוך הכרת טובה על התמיכה.⁶¹ יתר על כן, בתנאי הכפך הגלובלי שבהם אנו חיים, והמרחקים שהתקטנו - מערכת יחסים בין חברה ישראלית לחברה נכרית עשויה להיות בגדר 'שכנו ומכירו'.⁶²

מדברי חלק מן האחרונים יכולה לעלות פרשנות אחרת לדברי התוספות. אם האינטרס עשוי להפקיע את הנתינה מגדר 'מתנת חנם', שמא גם 'מידת הרחמים' המתעוררת נוכח מסכנותם של הנתרמים, תשמש סיבה מפקיעה? וכי מימוש וחיוזוק מידת הרחמים⁶³ פחות הוא מאינטרסים אחרים?

⁴⁶ שם, עמ' 79-81. חלק זה ממשנתו ההלכתית זכה לבירור מקיף אצל חכמי המחקר. ראו: א' פיקאר, "להוסיף ללכת בדרך ההלכה - תפקידו וסמכותו של הפוסק כפרשן ויוצר", יהדות של חיים, 2005, עמ' 235-253; א' שגיא, "הרב חיים דוד הלוי: מבוא לפילוסופיה של ההלכה", שם, עמ' 329-339; "צ שטרן, "הלכה קבועה בעולם משתנה: מדיניות וחברה ביצירתו של הרב ח"ד הלוי", שם, עמ' 357-383.

⁴⁷ רוח דברים אלו שורה על רבות מנתייות ההלכתיות של הרב ח"ד הלוי. ראו במאמר בתחומין במיוחד בעמ' 72. וראו את דברי הרב י' עמיטל, קול יהודה, תשס"ז, עמ' מט, על מעמדה של מגילת העצמאות כמכוננת הלכה, ואת מסמכי 'בית הלל' - "היחס לבני עמים אחרים החיים במדינת ישראל", חוברת 'בית הלל' 4 (סוכות תשע"ד), עמ' 12-10.

⁴⁸ ראו את מנהגה של מדינת ישראל לתמוך במדינות המתפתחות.

⁴⁹ הנוסח כנראה שגוי, והוא צריך להיות: 'אין נותנין'.

⁵⁰ תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) פרק ג הלכה יד. הביאה הרא"ש עבודה זרה א יו, ומשם לדברי הפוסקים.

⁵¹ זהו הנוסח השגור יותר אצל הפוסקים.

⁵² ט"ז יורה דעה, סימן קנא ס"ק ח.

⁵³ גיטין דף סא עמ' א.

⁵⁴ ראו ב"ח יורה דעה, סימן קנא "פירוש רש"י עם מתי ישראל" - לא בקברי ישראל אלא מתעסקין בהם אם מצאום הרוגים עם ישראל עכ"ל. משמע מפירושו שאין מפרנסין או מבקרין או קוברין לגויים אלא דוקא עם ישראל... ואם כן יש לתמוה דפסק רבנו (-הטור) בכאן בסתם... דמשמע אפילו אינן עם ישראל. גם בסמ"ג עשין קסב (דף רו עמ' ד) כתב כדברי רבנו וכן (כתב הר"ן להדיא סוף פרק הניזקין (כח א דיבור ראשון)... ונראה שזהו דעת רבנו... אבל מדברי הרמב"ם... וכבר נהגו לפרנס ענייהם אף בלא עניי ישראל".

⁵⁵ יורה דעה, סימן קנא יב ובש"ך ס"ק יט שם מדייק "אפילו בלא עניי ישראל". וכן סבור הט"ז שם אות כ, וכן מביא שם הגר"א אות כ בשם הר"ן.

⁵⁶ עבודה זרה דף כ עמ' א ד"ה: רבי יהודה אומר. וראו גם שו"ת הרשב"א א א ח, המעלה סברה דומה: "שלא אמרו אלא מתנת חנם, הא לסבה אפילו במקום שיעורנו הגוי או יתן לו להבא - מותר, שאין זו מתנת חנם, וכן אפילו משום דרכי שלום".

⁵⁷ וכן העלו האחרונים אף ביחס לשאר איסורי לא תחנם. וכך כתב הרא"ה קוק, משפט כהן נח: "דמותר מטעמא דלא תחנם נאסר דוקא כשמכין לטובתם... (אבל) לעבוד בהיתר, שהיא לטובתנו כדי שיתחזקו ישראל בקרקע [מותר]".

⁵⁸ לשונו של הרב ש' ישראל, "מעמד הנכרי במדינה ישראלית לאור התורה", התורה והמדינה זח-ת (תשט"ז-תש"ז), עמ' קיב. וראו גם הרב ח"ב פוטרימולי, פתח הדביר חלק ג, (שבת סימן רמו) דף יח עמ' א: "דלא אסרה תורה... אלא כשהיא חנם שאין להישראל שום... סיבה המחייבו לתת... אבל כל שיש לו איזה צורך כגון מפני דרכי שלום או להחניפו וכיוצא בזה הא לא נצטוונו שלא לתת".

⁵⁹ הרב זאב וולף מליונסק, לשון הזהב, עירובין סד עמ' ב, בד"ה: ולמדנו. וברוח זו ביאר גם הרב יהודה עייש בשו"ת בית יהודה יורה דעה, סימן ד: "אבל אם נותן מחמת חשש איבה דהיינו מפני דרכי שלום, אין זה בחנם".

⁶⁰ וראו בהמשך ביאר בסוגיית 'דרכי שלום'.

⁶¹ מעין פועלה של מדינת ישראל בסיועה למדינות העולם בכלל ולנתונים במצוקה בסוריה בפרט. הנוגעים בדבר מעידים כי לתמיכה זו יש אינטרס מובהק וציפייה לגמול מדיני או כלכלי (למשל סיוע באסונות טבע או בשרפות ענק).

⁶² ראו למשל: http://www.mako.co.il/news-channel2/Friday-NewsCast/Article-142f1c603a9e341004.htm ועוד כאן: http://nzivnet.com/expert/1111.

⁶³ סברה מעין זו ראו בשו"ת די אליהו, סימן ז: "וכיון דאיכא מצווה לאו משום חנינה דידיהו קא עביד וה"ל כנותן דמי".

ונכך כותבים חלק מהאחרונים: "וכשעושים זאת לשם קיום מידת הרחמים שלנו אין זו מתנת חנים".⁶⁴ "אבל אם הוא נותן לו דרך רחמנות, כמו שמרחם על הבריות... זה איננו בכלל 'לא תחנם'... שלרחה על חוליהם ועל ענייהם שהוא מצד רחמנות ולא מצד חנינה ואחוה ורעות מותר".⁶⁵ על הרצף הזה, יש מקום גם לנתינה שמטרתה קידוש שם שמים והאדרת מעמדם המוסרי של ישראל לעיני העמים.⁶⁶ גם נתינה כזו לא רק מפקיעה את המתת ממעמד של 'מתנת חנים', אלא ייתכן שהיא אף עומדת במקום גבוה בהכרעה בדילמה הערכית. כך אנו מוצאים: "גדול הוא קידוש השם מחילול השם".⁶⁷ לשם קידוש השם מותר להשיב אבדה לגוי: "אבידת הגוי מותרת, שנאמר: 'אבדת אחיך'. והמחזירה - הרי זה עובר עבירה, מפני שהוא מחזיק ידי רשעי עולם, ואם החזירה לקדש את השם, כדי שיפארו את ישראל וידעו שהם בעלי אמונה הרי זה משובח".⁶⁸

4. סיוע לאויבים

מניעה נוספת לסיוע לפליטים (כמו בסוריה) היא היותם אויבים. חלקם בוודאי שונאים לישראל והיו שותפים בעבר, בהווה או בעתיד בהתנכלות למדינת ישראל ותושביה. האם סיוע לאנשים כאלו הוא נכון? האם הוא ראוי, ושמה הוא אסור?

מן המקרא אנו זוכרים את ניפתו של הנביא באחאב מלך ישראל על מעשה חסידותו בשלחו לשלום בברית את מלך ארם: "יִצְעַן שְׁלֵחָתְךָ אֶת אִישׁ חֶרְמִי מִיָּד, וְהִיְתָה נִפְשְׁךָ תַּחַת נִפְשׁוֹ וְעַמְּךָ תַּחַת עַמּוֹ".⁶⁹

חז"ל מתירים מפני "לְאַתְּבָה אֶת שְׁנֵי אֲנִי" שעלול להוליד את "לְשׂוֹא אֶת אֲהֶבְיָךְ".⁷⁰ "וירב בנחל", אמר רבי מני: על עסקי נחל. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא לשאול: 'לך והכית את עמלק', אמר: ומה נפש אחת אמרה תורה: הבא עגלה ערופה, כל הנפשות הללו - על אחת כמה וכמה! ואם אדם חטא - בהמה מה חטאה? ואם גדולים חטאו - קטנים מה חטאו? יצאה בת קול ואמרה לו: 'אל תהי צדיק הרבה'.⁷¹ ובשעה שאמר לו שאול לדואג: 'סב אתה ופגע בכהנים',⁷² יצאה בת קול ואמרה לו: 'אל תרשע הרבה'.⁷³ 'רבי שמעון בן לקיש אומר: כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי, סוף שנעשה אכזרי במקום רחמן. ומניין שנעשה אכזרי במקום רחמן שנאמר: 'ואת נב עיר הכהנים הכה לפי חרב'⁷⁴ - ולא תהא נוב כזרעו של עמלק?⁷⁵

החובה שלא לנהוג ברחמנות בנסיבות המחייבות אכזריות נרמזת בתורה,⁷⁶ מפורשת על ידי חז"ל,⁷⁷ מתבארת בספרות המוסר⁷⁸ ואף מוזכרת בספרי הלכה.⁷⁹ היא מנוסחת בפשטות בלשון הבאה: "לעולם לא יהא אדם רחמן במקום הראוי לאכזריות, ולא אכזרי במקום הראוי לרחמנות, שכל הנעשה רחמן לרשעים הראויים למיתה - אותה רחמנות חוזרת לאכזריות על שאר בני אדם, ונעשה סניגורו קטיגורו".⁸⁰ רחמנות על אנשי רשע תוליד פגיעה ונזק לחפים מפשע. לכן אין לרחם על אויבים ופושעים.

קול אחר נמצא בקצת מן הדרשות על הפסוק: "אם רעב שנאך האכלהו לחם ואם צמא השקהו מים. פי גחלים אפה חתה על ראשו נה' ישלם לך".⁸¹ כך למשל: "אמר ר' חמא בר חנינא: אף על פי שהשכים להרגך, ובא רעב או צמא לתוך ביתך, האכילהו והשקהו. למה? 'כי גחלים אתה חותה על ראשו, וה' ישלם לך', אל תקרי ישלם לך, אלא ישלמנו לך".⁸² מאחורי הנחיה זו אולי עומד האידיאל של תיקון המידות⁸³ או ביטולה של השנאה,⁸⁴ על משקל 'עושה שונאו אוהבו'.⁸⁵

⁶⁴ הרב י' אריאל, שו"ת באהלה של תורה, סימן כב, עמ' וזו.
⁶⁵ שו"ת התעוררות תשובה חלק ב, סימן מא. וראו גם שו"ת דברי יציר יורה דעה, סימן מג: "אבל אם רואה נכרי כחוש מדעב, והוא בטבע רחמי ואומר 'רחמינו על כל מעשיו ומרחם על הנכרי הרעב... הוא מצטער ורוצה להצילו מצער, בזה לא הוי בגדר 'תחנם'". ועוד. יש מקום להבחין בין סברת מידת הרחמים של הרב אריאל (לעיל הערה 67), שלפיה הרחמים הם על הנכרי, שבאופן עקרוני ראוי לרחמים, לבין סברת התעוררות תשובה ודברי יציר הרואים ברחמים רגש פנימי המתעורר במרחם. מעין ההבחנה בסוגיית צער בעלי חיים בין הרמב"ם (צערם של בעלי החיים) והרמב"ן (מידותיו של האדם). ראו מורה הנבוכים, חלק ג מב, רמב"ן, דברים כב ו, ואין כאן מקום להאריך יותר.

⁶⁶ האחרונים מזכירים סברה זו, למשל הרב יצחק עטייה, רב דגן, בקונטרס אור לטובה, סימן מה, המביא את תקדים אלישע המרפא את צרעת נעמן "ונעשה קדוש השם". עיינו שם.
⁶⁷ ירושלמי סנהדרין פרק ו הלכה ז. לפי האמור שם קידוש השם אף דוחה איסור מפורש מן התורה.

⁶⁸ רמב"ם, הלכות גיולה ואבידה פרק יא הלכה ג. וכן בשולחן ערוך חושן משפט, סימן רסו א.

⁶⁹ מלכים א' כ מב - ראו שם את כל הפרשייה, וראו גם את פירוש האברבנאל למלכים א' כא א, הקושר בין רחמנותו הלא ראויה של אחאב כאן לאכזריותו על נבות, ראו בהערות הבאות. ייתכן שאין לגזור מאירוע זה לקחים להווה מסיבות אחדות: ראשית, המלחמה הייחודית המתוארת בו מתרחשת בהשראה נבואית (מלכים א' כ כח); שנית, המלחמה הקדמונית נבדלת בכלליה ובהוראותיה מן המלחמות העכשוויות - אגרות ראי"ה חלק א, עמ' ק. אולם אף אם שיקול הדעת נותר פתוח, סוגיית הסיוע לאויבים נראית עדיין בעייתית לאור ניפתו של הנביא.

⁷⁰ על פי שמואל ב' יט ז.

⁷¹ קהלת ז, טז.

⁷² שמואל א' כב יח.

⁷³ יומא דף כב עמ' ב. ההשוואה בין הפרשיות מבוססת בין השאר על כתובים דומים - השווא שמואל א' טו ג לשמואל א' כב יט.

⁷⁴ שמואל א' כב יט.

⁷⁵ קהלת רבה ז א טז עיינו שם ובמקבילות.

⁷⁶ דברים יג ט-י, דברים יט ג, וראו גם משלי יב י ובהופעותיו במדרשים.

⁷⁷ ספרי דברים פט ט. וראו גם בזה חדש רות דף כה עמ' ב, על חובת המלך לשלב את מידת האכזריות בהנהגתו. ומעין דברים אלו בספר עיקרים ד כו.

⁷⁸ חובת הלבבות שער ג פרק י; ספר חסידים (מרגליות) אלף כו; שערי תשובה ג לו, וראו גם דברי בפירושו לאבות ד ד; אורחות צדיקים, שער שביעי: "כי זו האכזריות היא רחמנות מעולה... ויש רחמנות שהיא אכזריות". ליקוטי מוה"ר תניינא אות ז: "וצריך לידע איך להתנהג עם הרחמנות, כי על רשעים או על רוצחים וגולנים אסור לרחם"; צדקת הצדיק אות מז.

⁷⁹ שו"ת משנה הלכות יג קנא.

⁸⁰ המאירי, בית הבחירה, יומא דף כב עמ' ב וראו גם תורה תמימה, הערות דברים פרק יט הערה כז: "דרחמנות זו אכזריות היא, שאם נקיים רוצח בודון, הרי יוסף לרצח ויהיה ממחריבי העולם".

⁸¹ משלי כה כא-כב, וראו שם ברש"י: "אם רעב שנאך - כמשמעו. ודבותינו פירושוהו על יצר הרע". ואכן ברוב המדרשים לשם נוטה הכוונה, למשל סוכה דף נב עמ' א. אך רש"י מתייחס גם לפרשנות 'כמשמעו'.

⁸² מדרש משלי, פרשה כה סימן כא.

⁸³ בבאורו של הרלב"ג לפסוק הוא כותב כי הנקמה הגדולה בשונא היא הפעילות המרוסנת המתגברת הפועלת לתיקון המידות, מעין מה שאומרים חז"ל: "מצווה בשונא כדי לכופ את יצרו" (בבא מציעא דף לב עמ' ב). וראו בעל הטורים שמות כג ה המבחין בין שונא יהודי ("לכופ את יצרו") לבין שונא נכרי ("חודלת מעוב לו").

⁸⁴ 'ישלמנו' - ישלים אותו לך, לשון שלום. לפי מהר"ל, נתיבות עולם, נתיב כה היצא, הרחמנות מבטלת את השנאה והופכת אויב לאוהב. וראו גם בפירוש הרב נצ"י ברלין לתורה, הרחב דבר, ויקרא יח - השבתת מדנים והובלה לטוב ולשלום.

⁸⁵ הגבורה הגדולה ביותר: 'מי שעושה שונאו אוהבו' - אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק כג.

ייתכן ⁸⁶ שההבדל בין שני הקולות הוא בין דרך המלך, דרך האמצע, שבה מידת האכזריות נחוצה לסדרו של עולם, לבין מידת חסידות המבקשת לשנות ולתקן את העולם. ⁸⁷ בפועל, כדי להימנע מלהיכנס בספק הכרוך בסיוע לרשעים ואויבים, ⁸⁸ אפשר לכוון את הסיוע לתינוקות שלא חטאו. בחירה זו זכתה בעבר באישורו של הרב יצחק עטייה כשנשאל אם מותר להתפלל או ללחוץ על גוי חולה שיתרפא: "בנו קטן, שאינו יודע מה טיבו של עובר זה, ⁸⁹ דשריגם כן ללחוץ לו ולברכו, דשמא יהיה מחסידי אומות העולם או דלמא נפקא מיניה זרעא מעליא". ⁹⁰

אולם האין מקום לחשוש למה שיהיה כשיגדל אם הוא גדל בסביבה תרבותית המטפחת שנאת ישראל? התלמוד מכריע שאין לדון אדם על שם סופו ⁹¹ אלא לפי מצבו באותה שעה: "ואמר רבי יצחק: ⁹² אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, שנאמר 'כי שמע אלוהים אל קול הנער כאשר הוא שם' (בראשית כא יז)". ⁹³ "ואפילו הוא עתיד להרשיע לאחר זמן". ⁹⁴

/// פרק ג: התקנה - 'דרכי שלום' ///

המושג 'דרכי שלום' נוגע למרחב גדול של הלכות שבין אדם לחברו, ⁹⁵ והוא מוזכר כנימוק להלכות המסדירות יחסים בין ישראלים לנכרים. ⁹⁶ במשך הדורות ראו פרשנים בהלכות אלו אילוץ ⁹⁷ הנובע מחשש מפני קלקול היחסים עם הגויים, ועל כן כשהייתה אפשרות להימנע מפעילות הסיוע, הועדפה אפשרות זו. ⁹⁸ כך למשל עולה מן התשובה הבאה שהתייחסה לאיסוף תרומות לילדי קמבודיה שהיו במצוקה: ⁹⁹ "אמנם יש לעיין כשיכול להשתמש אם שייך בזה דרכי שלום. וראיתי בספר שדה חמד... שאם גוי רשע מבקש ממנו שיתפלל בעדו, אף על פי שמפרנסים עניי עכו"ם, ¹⁰⁰ על כל פנים אם יוכל להישמש כגון לומר שאינו יודע להתפלל אז יישמש עיין שם. ¹⁰¹ ומשמע מדבריו דכל שיכול להישמש לא שייך בזה דרכי שלום... ואם כן מוכח שכל מקום שיכולים להישמש לא שייך איבה ודרכי שלום... אמנם בנידון שלנו כשהגויים עצמם לא ביקשו לתרום בעבורם צדקה, לא שייך כל הנידון הזה, שהרי גם אם לא יתרמו, לא ירגישו הגויים בזה, וממילא לא שייך בתרומה דרכי שלום. ועוד שבלאו הכי יש מספיק בני אדם שיתרמו בשביל מגבית כזו, ויש לתת הכסף למקומות שהם באמת צדקה". ¹⁰² קול אחר בהבנת המושג 'דרכי שלום' מצאו הפוסקים בדברי הרמב"ם. בדונו במכלול מערכת היחסים עם מי שאינם יהודים הוא מבחין בין גוי לבין גר תושב, שמחויבים להחיותו, לגמול לו חסדים כמו לישראל ולהציע לו משפט שוויוני. הוא מסיים בדברים הבאים: "אפילו הגויים – ציוו חכמים לבקר חוליהם, ולקבור מתיהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל מפני דרכי שלום. הרי נאמר 'טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו', ונאמר 'דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום'". ¹⁰³

⁸⁶ ראו שו"ת משנה הלכות, חלק יא קמז, המחלק באופן דומה.
⁸⁷ שכן השיטה של הפיכת השונא לאוהב היא ממעלת הדבקים במידותיו של הקדוש ברוך הוא, המרחם אף על הרשעים - "אף בשעה שהוא נלחם ונוקם מאויביו, אווזו הוא במידתו לרחם על ברואי" (רש"י לשמות טו ג). וראו: ר' משה קודרוביור, תומר דבורה, פרק שני בסופו: "ירגיל עצמו להכניס אהבת בני אדם בלבנו, ואפילו הרשעים... עד שיקבע בלבו אהבת בני אדם כולם". והם המצליחים להפוך את החושך לאור ואת המר למתוק - זהר חלק א דף ע' א, וראו גם אגרת הקדש - תניא, פרק ח, (עמ' 226) וכן הראי"ה קוק, קובץ ו' כב.
⁸⁸ ומחוסר היכולת להכריע מי טוב ומי רע בסבך הגורמים הפועלים בסוריה, ומעניינים נוספים ראו בהמשך ליד הערות 129-130.
⁸⁹ זו פרפרזה על לשון המשנה כתובות א ט - השאלה עוסקת בתינוק חי ולא בעובר.
⁹⁰ רב דגן, תשל"ג, קונטרס אות לטובה, אות מה.
⁹¹ אלא בחריגים מובהקים כמו בן סורר ומורה.
⁹² בירושלמי ראש השנה פרק א הלכה ג מביא ר' סימון מימרה זו בשם רבי יהושע בן לוי.
⁹³ ראש השנה דף טז ע"ב.
⁹⁴ רש"י שם. וכן הוא בר"ן על הר"ף, ובדברי ר"ח: "ואף על פי שגלוי וידוע כי כשיגדל יצא לתרבות רעה". וכן משמעות ראשונים נוספים.
רש"י ופרשנים נוספים קושרים מימרה זו לתשובת הקדוש ברוך הוא למלאכים, כשביקשו להיפרע מישמעאל שעתידיים בניו להמית את ישראל בצמא. אמר להם ה': "עכשיו מה הוא, צדיק או רשע? אמרו לו: צדיק. אמר להם: איני דן את האדם אלא בשעתו" (בראשית רבה נג יד).
⁹⁵ ראו אנציקלופדיה תלמודית כרך ז, עמ' תשטו-תשכד.
⁹⁶ ראו את הספק שמעלה א' שוחטמן, "יחסי יהודים עם נכרים - מפני דרכי שלום ומפני איבה", מחניים ו (תשנ"ב), עמ' 5273. אם עניינו של המונח 'דרכי שלום' הוא נימוק לתקנות חכמים או להלכות ידועות, או שהוא עיקרון מנחה שאמור להיות מיושם ואף לחולל הלכות חדשות. עיון בספרות ההלכה מצביע באופן ודאי על האפשרות השנייה. שלוש דוגמאות מתוך רבות מאוד: הוראה לתינוקות של גויים (ישכיל עבדי, אורח חיים, ז); מזונות לבנו מן הנכרית (משפטי עוזיאל ב, יורה דעה, סימן ס); יהודייה שנקברה בבית קברות של נכרים (שרידי אש, ב קד).
⁹⁷ מעין המופיע בתקנת 'איבה', ראו מסכת עבודה זרה דף כו ע"א, ואנציקלופדיה תלמודית כרך א, עמ' תצ"ב-תצ"ג. כך משתמע מדברי הרדב"ז על הרמב"ם, הלכות מתנות עניים פרק א הלכה ט; וכך עולה מן המהרש"א (גיטין דף ס"א ע"א ד"ה: ושואלין בשלומן) המבאר את טעם התקנה "שלא ינטור לו שנאה" ועוד.
⁹⁸ אפשר היה לטעון שיש בכך מחלוקת בין רש"י לרשב"א. בגיטין דף ס"א ע"א א נקבע כי יש לקבור מתי גויים עם מתי ישראל. מתוך פירוש רש"י, ד"ה: עם מתי, נראה כי דווקא עם מתי ישראל יש לקבור את הנכרים ולא כשנמצאו מתים לחוד. הרשב"א שם, ד"ה: הא דתניא, הבין כך את דבריו, וכך ביאר את טעמו: "דאו הוה ליה איבה אם מתעסק באלו ומניח את אלו, אבל אם מצאן בפני עצמן לא דנקט ליה עילה לא מזדהמנא, וכהני דאמר"י בעבודה זרה (דף כו ע"א)". משמע לפי ביאור זה שהציווי לנהוג בדרכי שלום דומה לחשש איבה, ואם קיימת דרך להימלט מן הסיוע לנכרי באופן שלא ייווצר מתח ביחסים עמו, יש להעדיף את ההימנעות מסיוע. היות שהרשב"א חולק על רש"י בדיון וסבור שיש לסייע לנכרים גם כשמתיים נפרדים ממתי ישראל, היה מקום למחשבה כי הוא חולק גם על סברת 'דרכי שלום', והוא רואה חובה זו כדין לכתחילה, שאין להתחמק ממנו גם בנימוקים שיתקבלו על לבו של הגוי. אלא שאין זה הכרחי. ייתכן שהרשב"א חולק בדיון, אלא שלדעתו אף אם יהיו מתי גויים נפרדים מישראל, חובה לקברם שמא תיווצר איבה שכן נימוקי "לא מזדהמנא" לא יתקבלו על דעת שומעיהם. וצריך עיון.
⁹⁹ בתקופת שלטון הקמר רוו' והמשך מלחמת האזרחים שם בסוף שנות ה-70 של המאה הקודמת.
¹⁰⁰ בתשובה המקורית של הרב עזרא עטייה מופיעה סברה הפוכה: "דאפילו לענייני ממון, שהוא חלבו ודמו של האדם, כי הדם הוא הנפש, נתון ייתן מפני דרכי שלום, כל שכן באלה הדברים ומילי דברכתא דאין למנוע מהם".
¹⁰¹ עיון שם (שדי חמד ד, עמ' 95) מורה שמגמת התשובה שונה ממגמת מצטטה. מוזכרות שם סברות 'ורחמיו על כל מעשיו', והשיטה שגויים שאינם עובדים עבודה זרה אינם בכלל 'ז'אין מעלין'. עיינו שם, וברוח דומה אפשר למצוא בשו"ת יחזקאל דעת ו ס, הרואה ערך בתפילה על נכרי.
¹⁰² הרב י"פ פיינהנדלר, שו"ת אבני ישפה חלק א, תשובה קצב.
¹⁰³ הלכות מלכים, פרק י הלכה יב. וראו גם בהלכות חנוכה, פרק ד הלכה יד: "גדול השלום שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם, שנאמר 'דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום'". וראו שם את דברי האור שמח, המוצא את מקורו של הרמב"ם בסוגיית גיטין דף נט ע"ב.

תוספת הפסוקים מתהלים וממשלי תורמת להנחיה לפעול משום דרכי שלום ממד מחייב ואידיאלי, כך שאין מדובר כאן באילוץ.¹⁰⁴ בנתיב זה ביארו מספר פרשנים את דברי הרמב"ם:¹⁰⁵ "אבל הרמב"ם מפרש טעמא שנתבות התורה המה נעימה ודרכיה שלום. כוונתו כי דרכי התורה נעימים ושלום, לכן נעשה את כל זה. וגם היא כבוד התורה והאמונה לאומת ישראל. ועוד מוסיף הרמב"ם משום 'רחמיו על כל מעשיו' כתיב. ויש לפרש כוונתו בזה ממילא מוכח שרצון הקדוש ברוך הוא שנעשה להם כל זה, כי הדבק במידותיו כמו שהוא רחמיו על כל מעשיו, כן אנחנו נלך במדותיו ולרחם על כולם. עוד נפקא מיניה טעם איבה ושיינקמו בנו זה שייך כל זמן שאנו ביניהם בגלות אבל אם אנו בארצנו וידינו תקופה עליהם, לא שייך חשש שיעשו לנו רעה, מכל מקום טעמא דהרמב"ם משום 'רחמיו על כל מעשיו', ומשום שנתבות התורה שלום, שייך גם אם ידינו תקופה הוא".¹⁰⁶

לפי עמדה זו ההתנהלות בדרכי שלום אינה באה מחמת אילוץ אלא היא חלק מן הדבקות במידותיו של הקדוש ברוך הוא שהינן רחמים. זהו חלק מן הביטוי הנאה והמרשים של האומה הישראלית תאוות השלום. על כן הנהגה זו כלפי הגויים אינה תלויה ביכולתם להרע לישראל, והיא מחייבת גם בזמן שאנו יושבים בארצנו וידינו תקופה!¹⁰⁷

עמדה דומה הביע הרב אונטרמן¹⁰⁸ במאמר שפורסם בכמה במות: "היסוד לתקנות שתיקנו מפני דרכי שלום משמש הכתוב 'וכל נתיבותיה שלום' כי מזה אנו למדים שכדי להגיע אל התכלית הנרצה עלינו ללכת בנתיבות השלום. והכתוב שבמשלי גם מציין את הכיוון של התקנות שהיו תמיד מופנות לשלום... יוצא מזה כי דרכי שלום שתיקנו חכמינו יונקים את קיומם מעומק העיון של מוסר תורתנו הקדושה... לכל מה שנתקן מפני דרכי שלום צריך להיות יחס של מסירות להנהגה המובילה לאורחות חיים של היהדות כמו שנקבעו על ידי חכמי התורה. וכמו שאי אפשר לקרוא שומר תורה ומצווה למי שמזלזל בהלכות קבועות בדברי סופרים... כן אין לתת את התואר הזה של שמירת תורה ומצוות למי שמסרב לקיים חובים מוסריים הנוגעים לזולת, כמו התקנות של דרכי שלום כי כל זה נובע ממקור מים חיים של תורתנו".¹⁰⁹

על ביאורו של הרב אונטרמן במושג 'דרכי שלום' הוערו הערות ביקורת גם מצד אלו שהסכימו עם הנחייתו המעשית. היה מי שהעיר שאין זו הפרשנות הפשוטה והנכונה של המושג התלמודי,¹¹⁰ והיה מי שציין שיש בדבריו פרשנות מחדשת ויצירתית.¹¹¹

/// פרק ז: גדרים ///

1. יחד עם ישראל

הפניית משאבים כלכליים אל מחוץ למעגל הקהילתי או הלאומי מעוררת לעתים התנגדות אינטואיטיבית, הנובעת מן הרצון לשמור את המאמץ ואת הכסף, לקרוב. כמו כן, עולה החשש שפריצת מעגל כתובות הנתינה תחליש את הזיקה למשפחה או לעם, או שיש בה כדי להעיד על חולשתה. כך כותב הראי"ה קוק: "רק כשהנשמה הומה באהבת ישראל, אז באמת אהבת האדם ואהבת כל הבריות כלולות עמה".¹¹² לכלל זה יש חריגים, אך יש גם יישום הלכתי. הדיון בצוואה של נפטר שהותיר את כל רכושו לעניי גויים,¹¹³ מוליך למסקנה חדה. בתשובתו מבדיל המהריט"ץ בין מתנת חיים, שאסור לתת אותה לגוי,¹¹⁴ לבין צדקה לעניים, שמתור לתתה. ולאחר מכן הוא כותב: "האי צוואה לית בה ממשא... משום האי טעמא... ובודאי שעבירה היא בידו. דעד כאן לא אמרו התם אלא שמפרנסין עניי גויים עם עניי ישראל, דייקא נמי דאמר טעמא מפני דרכי שלום, שלא יאמרו הגויים: משנאת ישראל אותו אינם נותנים לב לעניינו כי אם לענייהם, ובודאי שיטורו איבה ורובא [!] משטמה, אמנם זה שאמר שיותנו לעניי גויים בלבד ולא לעניי ישראל – עבירה היא בידו, ששכח עניי ישראל ונתן לעניי גויים. בשלמא אם היה מצווה שיוזנו אלו ואלו מהם – ניחא, אבל כמה שפירט דוקא לעניי גויים ולא לעניי ישראל – איכא איסורא רבה ועבירה היא בידו. הילכך אין בצוואה זו ממש".¹¹⁵

ההלכה קושרת באופן הדוק את האפשרות לתרום למי שאינם יהודים בתרומה לישראלים. אף שאפשר לתרום בנפרד - בהזדמנות נפרדת - לגויים, לא תוכל להיות תרומה זו נתינתו היחידית של האדם לצדקה.

¹⁰⁶ התעוררות תשובה, חלק א, סימן קסו, לרב שמעון סופר, נכד החת"ס, נרצח באושוויץ, כ"א סיון תש"ד. ראו מה בין בני לבן חמי...

¹⁰⁷ אמנם בדברי הרמב"ם פרשנות זו קשה שכן הוא בעצמו מבחין וסובר שכשידינו תקפה יש לנהוג אחרת מדרכי שלום - הלכות עבודה זרה פרק י הלכה ו. בעניין זה ראו והשוו בין פירוש יד פשוטה, ספר שופטים ג, עמ' תרסב, אל מול הפירוש הנ"ל לספר המדע ב, עמ' תשפ"ה תשפ"ו (וראו גם שם, עמ' תשצב).

¹⁰⁸ הרב הראשי לישראל בין השנים תשכ"ד-תשל"ב.

¹⁰⁹ הרב א"י אונטרמן, "דרכי שלום והגדרתם", מורשה א (תשל"א), עמ' 5-10. המאמר נכתב לראשונה בעקבות פרסום דמיוני ופרובוקטיבי על הזנת פצוץ לא יהודי בשבת כפסק של הרבנות. על המפרסם ועל הפרשה אפשר למצוא בוויקיפדיה בערך 'ישראל שחק' בפרק 'פעיל נגד כפייה דתית' כאן: https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C_%D7%A9%D7%97%D7%A7

¹¹⁰ הערת הרב ח"ד הלוי, "דרכי שלום ביחסים בין יהודים לשאינם יהודים", תחומין ט (תשמ"ח), עמ' 78 הערה 8. וראו א' רביצקי, "דרכי שלום ומעמדם של גויים לפי הרמב"ם - חליפת מכתבים עם הרב חיים דוד הלוי", יהדות של חיים, 2005, עמ' 255-285.

¹¹¹ כך מעיר א"ש רוזנטל, המשבח את הרב על ביאורו. ראו במאמרו של הרב ב' לאו, "בבואה של אמת - רבנות ואקדמיה בכתיב הרא"ש רוזנטל על הצלת גוי בשבת", אקדמות יג (תשס"ג), עמ' 24-24.

¹¹² קובץ ורמא.

¹¹³ מדובר בנוהל שמקובל היה במדינות מוסלמיות, מעין הקדש, 'ווקף' [וואקף אוולד], שבו הנפטר מצווה את רכושו למטרות ציבוריות לאחר שילכה זרעו.

¹¹⁴ וכפי שפוסק הרמב"ם גם לגבי מתנת שניי מדע בהלכות זכיה ומתנה פרק ט הלכה י: "שכיב מדע שצויה ליתן לגוי מתנה - אין שומעין לו, שזה כמי שצויה לעבור עבירה מנכסיו".

¹¹⁵ שו"ת הרב יום טוב צהלון (מהריט"ץ ישנות), סימן פו.

¹⁰⁴ ראו הדגשת ערכם של השלום והרחמים בדברי הרמב"ם גם בסוגיית פיקוח נפש בהלכות שבת פרק ב הלכה ג: "הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם". וכך גם בחתימת הלכות חנוכה: "גדול השלום שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם שנאמר: 'דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום'". את הרעיון שהתורה מכוונת אל השלום, והוא התכלית הגדולה, מזכיר כבר התלמוד. ראו גיטין דף נט עמ' ב: "כל התורה כולה נמי מפני דרכי שלום היא, דכתיב 'דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום'".

¹⁰⁵ ראו את ביאורו של הרד"צ הופמן המובא במאמרו של י' אופנהיימר, "יחס היהדות לאומות העולם - לקט מקורות מספרו של הרב דוד צבי הופמן", שמעתין 85-86 (תשמ"ו), עמ' 94.

2. סדרי קדימויות

בעניין זה יש הנחיה מפורשת בתלמוד: "תני רב יוסף: 'אם כסף תלוה את עמי את העני עמך' - עמי ונכרי - עמי קודם; עני ועשיר - עני קודם; עני ועני עירך - ענייך קודמין; עניי עירך ועניי עיר אחרת - עניי עירך קודמין. אמר מר: עמי ונכרי עמי קודם פשיטא! אמר רב נחמן: אמר לי הונא: לא נצרכא דאפילו לנכרי בריבית ולישראל בחינם".¹¹⁶

מסוגיה זו עולות ארבע מסקנות החשובות לדיון שלנו. ראשית, גם הנכרי הוא בקבוצת המיועדים לגמילות חסד של ההלוואה (אלא שמיקומו בסדר הקדימויות נמוך).¹¹⁷ שנית, יש להעדיף תרומה לעני מעם ישראל מתרומה לאדם מעם אחר. שלישית, קריטריון הקרבה קובע שככל שהעני הנוקק נמצא בסביבתך, כך גדלה מידת אחריותך לסייע לו.¹¹⁸ ורביעית, יש כמה קריטריונים להקדמת הסיוע, ויש לשקול אותם זה מול זה. יש להשוות את המדד של המצב הכלכלי (עני ועשיר) אל המדד של הקרבה (ענייך ועניי עירך) - ומה יכריע כשהמדדים מתנגשים?

משיב על כך החתם סופר בשם רבו: "אמנם ראיתי במורי הפלאה על התורה פרשת ראה: 'כי יהיה בך אביון באחד שעריך', דדריש ספרי: 'אביון' - התאב תאב קודם. ושוב דריש: עני עמך קודמין וכו' ועני קרוביך קודמין, כתב זה לשונו: לכן הקדים התאב תאב קודם, לומר: עניי עירך קודמין לעניי עיר אחרת. היינו: אם שניהם צריכים למזון או לכסות, אבל אם עניי עירך יש להם כדי חיותם, אלא שאין להם הרווחה כלל - לזה עניי עיר אחרת קודמין לעניי עירך - דהתאב תאב קודם. עוד דריש בספרי 'כי יהיה בך אביון' - 'בך' רוצה לומר בעצמך, היינו בני ביתו קודמין אף לבני עירו. ואמר הגאון ז"ל: דלהכי כתיב: 'כי יהיה בך' קודם 'אביון', לומר לעניי בני ביתו וכדומה לא אמרין התאב תאב קודם, אלא קודמים בכל צרכיהם, אפילו לעניי עירך שאין להם מזון ומחיה כלל".¹¹⁹

יש להקדים את הקרובים, אולם לא תמיד. יש שהרחוקים חסרים צרכים בסיסיים, ואז הם קודמים.¹²⁰ אמנם אין החתם סופר מעיד הערה כזו ביחס לשאלת הקדימויות בין ישראל לנכרי, אך דומה שכיוון שמפני דרכי שלום מושווים הקריטריונים למתן צדקה ליהודי ולגוי, יש להחיל הבחנה זו גם כאן. יש מי שסבור כי מדדים אלו גמישים. ואפשר לפעול שלא לפי סדרי קדימויות אלו כאשר לאדם יש צורך - למשל צורך כלכלי: "ודע דהא דאמרין... דעני ועשיר - עני קודם, [וכן כל עניי הקדימות שנוכרות בסימן זה], הינו כששניהם בחינם, אבל אם העשיר רוצה לקח ממנו המעות בעסקא, ויהיה לו רווח מזה, וכשילוה לעני, יפסיד זה הרווח, ואין ידו משגת לזה, אינו מחויב להלוות בחינם".¹²¹

על כן, יש מקום לשיקול דעת. בהזדמנויות מסוימות הפניית משאבים לעזרה לגויים עשויה להיחשב צורך גדול על בסיס הסברות של דרכי שלום וקידוש השם,¹²² והיא תקודם מבחינת סדרי הקדימה לעניי צדקה אחרים. אמנם כל סטייה מן הכללים מצריכה שיקול דעת מתון וחופשי מלחצים: "אך כגון זה צריך האדם להתיישב היטב בעצמו, אם באמת אין ידו משגת לזה".¹²³

3. נאמנות השליח

שיקול נוסף שיש לבחון הוא נאמנות הגבאים. על פי סוגיית התלמוד התנאי למסירת צדקה דרך שליחים הוא נאמנותם ומקצועיותם של השליחים: "תניא, רבי אליעזר בן יעקב אומר: לא יתן אדם מעותיו לארנקי של צדקה - אלא אם כן ממונה עליו תלמיד חכם כר' חנינא בן תרדיון".¹²⁴

וכן נפסק בשולחן ערוך: "ולא יתן אדם לקופה של צדקה אלא אם כן יודע שהממונה עליה נאמן ויודע לנהוג בה כשורה".¹²⁵ על רקע זה היו שביקשו למנוע כל השתתפות בתרומות לסיוע בינלאומי בגלל אי-הבהירות ביחס לכשרות השליחים והמתווכים: "ולכן כל זמן שלא נודע לנו שהוועדה הציבורית שגובה כסף עבור ילדי קמבודיה מורכבת מאנשים נאמנים כפי תקנת חז"ל, ולא דוקא הוועדה אלא גם... כל העוסקים בדבר... אין לתן להם צדקה".¹²⁶

לסייג זה משקל רב במיוחד עקב הביקורת העולה על פועלן של אגודות הסיוע הבינלאומי,¹²⁷ שלעתים בגלל כוונות טובות מוליכות לתוצאות מרות באזורי עימות. יש לצרף סייג זה כתנאי לתרומה.¹²⁸ יש לוודא שגבאי הצדקה נאמנים ושדרך שינועה של הצדקה אפשרית.¹²⁹

¹¹⁶ בבא מציעא דף ע"א ע"א. יש להשוות למדרש ההלכה. ספרי דברים קט"ז: "כי יהיה בך" - ולא באחרים. 'אביון' - תאב תאב קודם. 'אחיק' - זה אחיק מאבין. כשהוא אומר 'מאחד אחיק', למלד שאחיק מאבין קודם לאחיק מאמן. 'באחד שעריך' - יושבי עירך קודמים ליושבי עיר אחרת. 'בארצך' - יושבי הארץ קודמים ליושבי חוצה לארץ. מלבד המדדים השונים (אחיק מאבין, יושבי ארצך) יש לעמוד גם על השוני בניסוח ('בך' לעומת 'עמי', 'תאב' לעומת 'עני') וראו את החתם סופר בסמוך.

¹¹⁷ וכך מבואר בשו"ת רמ"ע מפאנו, סימן קיג תשובה שישית.

¹¹⁸ הנחיה החופפת את תחושת הלב המתעורר בצרות קרובות יותר מבצרות רחוקות.

¹¹⁹ שו"ת חתם סופר חלק ב' (יורה דעה), סימן רלא.

¹²⁰ אמנם מדבריו עולה שזו גם פונקציה של מידת הקרבה כמו בעניי ביתך הקודמים אף לצרכיהם החיוניים של עניי עירך, וצריך עיון.

¹²¹ הרב ישראל מראדין - החפץ חיים, אהבת חסד, מצוות הלוואה פרק ו' סעיף ט.

¹²² מעין מה שכתבנו לעיל בסוגיית מתנת חיים שכאשר יש אינטרס, אין זו מתנת חיים, והאינטרס עשוי להיות חומרי - ציפייה לתגמול, או רווחי - קניין מידת הרחמים, וכן לכאורה כאן.

וראו גם בפרק הקודם סוגיית קידוש השם.

¹²³ אהבת חסד, מצוות הלוואה פרק ו' סעיף ט.

¹²⁴ עבודה זרה דף י"ז ע"ב.

¹²⁵ יורה דעה, סימן רמ"ז.

¹²⁶ שו"ת אבני ישפה, חלק א, תשובה קצג.

¹²⁷ בספרה של ל" פולמן, תעשיית החמלה - מאחורי הקלעים של הסיוע ההומניטרי (תשע"ב), מוצבות דילמות מוסריות הצעות מן השטח כמו: האם ראוי להתמיד בפעולות הסיוע גם כאשר הפלגים הלוחמים משתמשים בסיוע כל אחד לתועלתו? איזו חלופה בטוחה ארוכה היא אכזרית יותר? (עמ' 15); הצגה מעוותת של תמונת המציאות בתקשורת, כאשר רוצחים מוצגים כקרבנות (עמ' 25-26 ועוד); תשלום מס לשוודים ולבעלי הכוח על מנת לאפשר להעביר את הסיוע (עמ' 35, 43-54, ועוד); תרומות כפולות ותחרות בין התורמים (עמ' 71-103); השפעת הסיוע על המאבק המלחמתי והפוליטי (עמ' 104-114) ועוד.

¹²⁸ פולמן (עמ' 184-193) מציגה כמה בידורים שחיוני ללבנם כדי למנוע מן הסיוע להפוך לקלקול.

¹²⁹ כך פעלה תנועת 'בית הלל' בכנס ההתרמה לסיוע לחינוקות הסובלים בסוריה. אנשי התנועה בירדו את האפשרות המעשית וקיבלו מידע מספק מאדם נאמן. גם בית המדרש בדינוי ההלכתיים הקדישו זמן לשאלת ההיתכנות של הולכת הצדקה ליעדה.

לא נוכל להתעלם - הרהורים בעקבות הכנס

/// ד"ר תהילה אליצור | מלמדת במת"ן, מרצה במכללת הרצוג וחברת 'בית הלל' ///

בעשרה בטבת נערך כנס 'לא נוכל להתעלם' מטעם 'בית הלל'. מטרתו הראשונה הייתה להצטרף ליזמות ישראליות שהתגייסו לסיוע הומניטרי נוכח המצב הקשה בסוריה ולהשתתף באיסוף תרומות לצורך רכישת תרופות, ביגוד ומוזון לילדים ולתינוקות במחנות הפליטים שם. מטרה נוספת הייתה לעודד שיח יהודי סביב ההתגייסות הזאת ואתגר: לבחון את הרקע ההלכתי לנושא הצדקה והסיוע ללא יהודים בכלל, ולאויבים בפרט, לשאול על הקול המיוחד לנו בנושא זה כיהודים לאור מקורותינו, לאור קורותינו לאורך ההיסטוריה ובעיקר לאור הזכות שנפלה בחלקנו - לחיות במדינת ישראל. לשמחתנו השתתפו בכנס יותר מ-400 איש. בלטה נוכחותם של צעירות וצעירים שבאו להשתתף, ללמוד וגם להקשות.

המילים 'לא נוכל להתעלם' שנבחרו לכותרת לכנס הן פרפרזה על הוראת התורה לגבי השבת אבדה: "לא תרצה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם קשב תשיכם לאחיך... וכן תעשה לכל אבדת אחיך אשר תאבד מפניו ומצאתה לא תוכל להתעלם".¹ התורה מתארת בפסוקים אלו את המנגנון המאפיין התעלמות ממצוקה: "תרצה... והתעלמת". הבעיה אינה חוסר ידיעה, האדם ראה את השור התועה והבין את המצב, אלא שהידיעה לא חרגה מגבולות עצמה ולא נעשה עמה דבר. בדומה לכך אומרים אחי יוסף: "אבל אשמים אנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו".² "ראינו" משמעו ידענו, "ולא שמענו" משמעו לא עשינו דבר עם

הידיעה. הראייה מציינת את ידיעת המצב והיא מתרחשת כמעט מאליה. השמיעה היא הבחירה להיענות לידיעה, לא להתעלם - לפעול. הקב"ה רואה ושומע: "ויאמר ה' כאה ראיתי את עמי עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי",³ הוא מעיד על עצמו: "הנה צעקת בני ישראל באה אלי",⁴ ואנו מעידים עליו: "צעקת הבל תקשיב ותשיע".⁵ מי ששומע את צעקת הדל, את צרת נפשו בהתחננו, הולך בדרכיו של הקב"ה. בהיסטוריה הסבל והייסורים של עם ישראל בולטים ונוכחים לטוב המעטים שלא הסתפקו בראייה, אלא גם שמעו ונענו. הציפייה שצעקת המעונה תישמע ותיענה היא אנושית-אוניברסלית. התורה אינה מסתפקת בציפייה, היא מצביה דרישה מחייבת: "לא תוכל להתעלם". כך בנוגע לרכוש שאבד, לחמור שכרע תחת משאו, ועל אחת כמה וכמה בנוגע לסבל אנושי. לא פחות מהחובה לזכור את הנס וההצלה שביציאת מצרים דורשת התורה: "וזכרת פי עבד ה' בראייתך מצרים".⁶ חמש פעמים מובאת הוראה זו, ובכולן נגזרת ממנה דרישה מעשית ביחס לגור, ליתום ולא למנה או לעבד ולשפחה. כך למשל: "לא תטה משפט גר ותם ולא תחבל בגר אלמנה."

וזכרת פי עבד ה' בראייתך מצרים משום, על פן אנכי מצונן לעשות את הדבר הזה".⁷ זיכרון העבדות במצרים נקבע בתורה כזיכרון המכונן של עם ישראל, והוא מעמיד דרישה בלתי פוסקת לשמוע זעקת הדל והסובל - לא להתעלם. דרישת התורה מתייחסת באופן פורמלי למצוקת אחיך - מקרב ישראל ומקרב החיים עמנו - גר תושב, עבד ואמה. האם נסתפק בכך?

בכנס ביקשנו להעלות כאתגר את הקריאה המופנית אלינו לאור מציאות חיינו שספק אם היה לה תקדים בהיסטוריה היהודית: זכינו לחיות במדינה יהודית ריבונית ודמוקרטית. זכינו - וסובלנות וכבוד לאדם באשר הוא אדם הם חלק בלתי נפרד מעולמנו הערכי. ביקשנו לשאול: מה משמעות 'לא נוכל להתעלם' במציאות זו?⁸ בדיוני הכנס עלה הפער בין מקורות ההלכה העוסקים בסיוע לגוי, לבין האופן שבו אנו מתייחסים לנושא. הפער, כפי שהציגה הרבנית חנה גודינגר-דרייפוס, נובע משינוי עצום בתנאי החיים שבהם כתבו ועסקו חז"ל בנושא זה, לבין המציאות שבה אנו פועלים. מאליהן עולות השאלות באיזה אופן אפשר לגשר על פער זה? והאם בכלל אפשר? עלו כמה כיוונים למענה על שאלה זו. רובם עסקו באופן שימושם של חז"ל ושל פוסקי ההלכה במושג 'דרכי שלום' בעיקר סביב הקביעה "מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל... מפני דרכי שלום".⁹

הרב מאיר נהוראי בחן את דרכם של ראשונים בנושא זה והראה כי רש"י, הרשב"א ואחרים חושבים כי הנימוק החז"לי "מפני דרכי שלום" הוא טקטי ומטרתו למנוע איבה, ולעומתם הרמב"ם רואה בו חובה עקרונית המשקפת את דרך התורה ואת שאיפתה להשכנת שלום בעולם. הרבנית חנה גודינגר-דרייפוס הציעה לאמץ את הדרך שנקט הרב אונטרמן בשאלת הצלת גוי בשבת: הוא טען כי המושג 'דרכי שלום' אינו בכחית מידת חסידות ולא כאמצעי להגן על עצמנו, אלא נובע מעצם המוסר של תורתנו הקדושה".¹⁰ זו הרחבה מחדשת ומודעת של המושג והפיתחו מהיתר חלש שהשימוש בו הוא מכורח הנסיבות ובדיעבד, למקור עקרוני. הרבנית גודינגר-דרייפוס הציגה את היתרון הכפול של דרך זו - אמירה ולוונטית עכשווית תוך הישענות על שפה הלכתית. הרב דא"ם הכהן הסכים עם תיאור הפער בין הדיון ההלכתי למציאות חיינו אך טען כי דרך ההתמודדות אינה הישענות על פרשנות כזו או אחרת של המונח 'דרכי שלום'. הישענות כזו מחייבת פלפול ואפולוגטיקה. כאן יש צורך באמירה עקרונית וברורה: לעם ישראל יש תפקיד אוניברסלי והתפקיד מחייב תגובה לסבלם של גויים. מאחר שהמטרה היא "כי מציון תצא תורה"¹¹ לעולם כולו, אי אפשר לשאוף אליה מחד גיסא, ולהתעלם מסבל העמים מאידך גיסא. האמירה העקרונית הנדרשת מחייבת לשוב ולהישען על דברי הנביאים. הם המסמנים את היעד שאליו עם ישראל צריך לשאוף:

"כי אז אהפך אל עמים שפה ברוכה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אהר".¹²

כיוון אחר העלה מר יהושע דודי. הוא הציע ללכת בדרכם של חכמי המזרח האחרונים, להסתמך לכתחילה על חכמי דורנו בלי חשש או התנצלות על הפנייה לפרשנות מאוחרת. לדעתו, יש לסמוך על קריאתו המחודשת של הרב אונטרמן למושג 'דרכי שלום', ולהכיר בכך שזו אינה אפולוגטיקה. ההסתמכות עליו היא בחירה מודעת הנובעת מהקרבה שלו למציאות שבה אנו מבקשים לפעול. הכיוונים השונים מחדדים את האתגר. אני שמחה על הצפת הנושא ועל המשך העיסוק בו. האתגר אינו צריך להרתיע. השיח צריך להיות מבוסס על הסתכלות נכונה בפער בין המציאות שלנו ותפיסותינו לבין אלו של הדורות הקודמים, ועל חתירה לשילוב בין הישענות על מקורות לבין יכולת חידוש והתאמה.

בתלמוד הירושלמי מסופר על חכמים ארץ-ישראלים שקיימו 'לא תוכל להתעלם' והשיבו לגוי את אבדתו אף שהתורה אינה דורשת זאת.¹³ הם עשו זאת כפרטים היושבים בישראל תחת שלטון זר. ודאי שבכוחנו ומחובתנו לא להתעלם מקול הזוועות האנושיות המתחוללות סמוך אלינו, וככל האפשר לא להסתפק בראייה וידיעה, לזכור כי עבדים היינו בארץ מצרים ובמקומות גרועים יותר, וללכת בדרכיו של הקב"ה - לשמוע צעקת אנוש ולנסות להיענות לה.

¹¹ צפניה ג ט.
¹² צפניה ג ט.
¹³ ירושלמי בבא מציעא פרק ב הלכה ה.

שעמד מאחורי ההחלטה להצטרף לגופים המתמקדים בתרומה לילדים.
⁹ בבלי גיטין דף סא ע"א.
¹⁰ שבט מיהודה, חלק ג סימן ע.
¹¹ ישעיהו ב ג.

⁶ דברים יד, טו, טז, יז, יח, כד, כב.
⁷ דברים כד יז-יח.
⁸ ברור שיש כאן מצב מורכב במיוחד - סיוע לאזרחי מדינת אויב ואולי אף חמור מכן. שיקול זה מתבטא במסמך ההלכתי שבחוברת זו והוא

¹ דברים כב א ג.
² בראשית מב כא.
³ שמות ג ז.
⁴ שמות ט ג.
⁵ מתוך תפילת נשמת כל חי.

האם ראוי שנשים ימלאו תפקידי הנהגה תורנית?

/// רבני ורבניות 'בית הלל' ///

בדורנו נשים רבות לומדות תורה בכל הרמות - בצעירותן בבתי הספר ובאולפנות ובבגרותן בבתי מדרש ובתכניות אינטנסיביות ללימודים גבוהים. רבני ורבניות 'בית הלל' רואים בצמיחת לימוד התורה של הנשים בדורנו ברכה וחיוזוק אור תורת ה' בעולם. כפי שכתבנו בפסק בנושא "אישה פוסקת הלכה"¹, על פי הכרעת פוסקי הדורות נשים העוסקות בלימוד ש"ס ופוסקים בשקידה ובקבלת מסורת מתלמידי חכמים, יכולות גם להורות הלכה. אנו סבורים שנשים אלו יכולות גם למלא תפקידי מנהיגות תורנית בציבור ובקהילה. מאחר שנשים עוסקות היום בלימוד תורה מעמיק ברמה גבוהה, טבעי הדבר שמתוכן עולה קבוצה איכותית של נשים המסוגלות לפסוק ולהוביל המשתלבות בהנהגה התורנית בציבור בדרכים שונות:

יש נשים המלמדות תורה בקהילותיהן בנוסף לרב הקהילה - הן עוסקות ביעוץ ובפסיקה הלכתית בכל התחומים, מלוות משפחות בימי שמחה ובימי אבלות ומשמשות דוגמה תורנית לציבור בכלל, ולציבור הנשים והבנות בקהילה בפרט.

יש קהילות שבהן הרב והרבנית הם בני זוג תלמידי חכמים המלמדים תורה ומנהיגים את הקהילה במשותף. מנהיגותה של אישה תלמידת חכם בעזרת הנשים בבית הכנסת מחיה את עזרת הנשים ומאפשרת לנשים להיות שותפות מלאות לעבודת ה' בקהילה.

יש נשים שמשיבות לשאלות הלכתיות בהלכות נידה. במקרים רבים בעבר נמנעו נשים לשאול את הרב ולברר עמו שאלות בהלכות נידה מתוך בושה ומבוכה. בזכות הנשים שלמדו תחום זה שאלות אלה עולות ומתבררות. בשל ההבנה ההדדית, אישה המסייעת לאישה אחרת בעניינים אלו יכולה לברר את המציאות ואת ההלכה בצורה טובה יותר מפוסק גבר.

זה יותר משני עשורים עשרות נשים משמשות טוענות רבניות בבתי הדין הרבניים. הן זוכות לשיתוף פעולה ולהערכה הן מצד בתי הדין הן מצד המתדיינים בפניהן. הטוענות הרבניות מקדמות את עבודת בית הדין הרבני, מסייעות מדי יום לזוגות בעת מצוקותיהם ופועלות לפתרון בעיותיהן של נשים מסורבות גט.

במוסדות לימוד וחינוך נשים ממלאות תפקידים תורניים מגוונים: מחנכות, רבניות בתי ספר, ראשות מדרשות, ר"מיות במדרשות וראשות בתי מדרש בתיכונים ובמדרשות.

נשים ובנות צעירות פוגשות תלמידות חכמים במאמרים ובמענה לשאלות מרשתת.

מלבד התפקידים שהזכרנו אשר נשים ממלאות במקומות רבים כבר עתה, נשים עשויות למלא בשנים הבאות תפקידי מנהיגות תורנית רבים נוספים בציבור, כמו לשמש דמות תורנית לסטודנטים ולסטודנטיות במוסדות אקדמיים, ללוות ליווי רוחני חולים ובני משפחותיהם ולהדריך אותם בהדרכה הלכתית בבתי חולים, בבתי אבות ועוד.

הן הקהילות הן הציבור בכללו עשויים לזכות לברכה גדולה משילוב של הנהגה תורנית של גברים ונשים. מנהיגה תורנית יכולה להיות כתובת אישית, נגישה וקרובה לנשים, כתובת שנשים אולי לא היו יכולות למצוא במנהיג תורני. נוכחותה והדוגמה האישית שהיא מציגה מעמיקות ומעשירות את עולמן הדתי של הנשים וממלאות חלל גדול שקיים בהיעדר הנהגה תורנית של נשים. יתרה מכך, מהקשר שיוצרים הגברים והבנים הצעירים בקהילה עם המנהיגה התורנית הם לומדים לכבד יותר את הנשים בכלל ואת לימוד התורה של הנשים בפרט, תוך שמירה על כללי הצניעות הראויים, ממש כמו מערכת היחסים בין הרב לנשות הקהילה. נשים מנהיגות עשויות ליצור דרכי הנהגה חדשות שיעשירו את הקהילה בנוסף להנהגה התורנית המקובלת מימים ימימה.

לעתים נשים מגיעות למעגלי השפעה ולמנהיגות תורנית באופן טבעי מכוח תורתן ואישיותן בלבד. אולם חשוב גם ליצור לנשים תפקידי הנהגה תורנית רשמיים שיעצימו את דמות המנהיגה בעיני הציבור. יש לשלם לאישה המשמשת בתפקיד רשמי משכורת על עבודתה למען הציבור כדי לאפשר לה להמשיך להקדיש כוחות לצמיחתה התורנית, ולהיות דוגמה לנשים צעירות המעוניינות לרכוש הכשרה לתפקידים דומים בעתיד.

גם בדורות הקודמים היו תקדימים של נשים שהנהיגו בקהילות. בעבר נשים אלה היו בודדות ויוצאות דופן, אולם מהן למדנו כי הדבר אפשרי וראוי על פי התורה. בדורנו מספר הנשים הראויות להנהיג הולך ועולה. כאשר מונעים תפקידים מנהיגותיים בציבור ובקהילה מנשים, מאבדים אוצר יקר שזכינו לו בסייעתא דשמיא בדורנו, ומונעים מהנשים הראויות לכך ללמד את התורה שהן למדו. מובן מאליו שהגדרת התפקידים תיקבע בהתאם להלכה, שכן מדובר בנשים המקפידות בקלה כבחמורה ומחזקות בקהילותיהן את המחויבות והנאמנות אליה. הגדרת התפקידים תיקבע כמובן גם מתוך התאמה לצרכי הקהילות השונות.

כך תיאר הנביא מיכה את הנהגת דוד יציאת מצרים: "כִּי הִעֲלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּמִצְרַיִם עֲבָדִים פְּדִיתָ וְאַשְׁלַח לְפָנֶיךָ אֶת מֹשֶׁה אֶהְרֹן וּמִרְיָם".² האישה יכולה להנהיג את הנשים כפי שעולה מתרגום יונתן שם: "וְשִׁלַּחְתִּי קְדָמְךָ תְּלָתָא נְבִיִּים, מֹשֶׁה לְאַלְפָּא מְסִירַת דִּינֵי, אֶהְרֹן לְכַפְרָא עַל עֲמָא, וּמִרְיָם לְאַוְרָא לְנִשְׂאָ" [ושלחתי לפניכם שלושה נביאים, משה ללמד מסירת דינים, אהרן לכפר על העם, ומרים ללמד את הנשים]. היא עשויה להיות גם חלק מהנהגה של כלל העם, כמובא בספרי: "שכל זמן שהיו הדגלים נוסעים, לא היו הולכים עד שמרים מקדמת לפניהם, וכן הוא אומר 'ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים'".³

ארגון 'בית הלל' ישמח לסייע לקהילות ולמוסדות המעוניינים להתעשר משילוב נשים תלמידות חכמים בהנהגתם כדי להתחזק מבחינה תורנית.

¹ בית הלל חוברת 9 (טבת תשע"ה), עמ' 9-10. <http://www.beithillel.org.il/show.asp?id=68592#.WMIHFvnyvIU>

² מיכה ו ד.

³ ספרי דברים, כי תצא פסקה רעה.

/// חדשות בית הלל ///

‘משיבת נפש’ – נשות תורה עונות כהלכה

/// הרבנית יעל שמעוני | ראשת השו"ת 'משיבת נפש', עמיתה במכון למנהיגות הלכתית במדרשת לינדנבאום וחברת 'בית הלל' ///

פרויקט 'משיבת נפש' מבקש להיות כתובת לשאלותיהן של נשים ובנות צעירות, כדי שיקבלו מענה שלא תמיד יוכלו לקבל בדרך אחרת. את הפרויקט יזמה חברת הנהלת 'בית הלל' הרבנית תמר מאיר והרבנית שירה ספיר הקימה את המערכת וניהלה אותה. בשלבים שונים בחייהן נשים חשות צורך להתייעץ עם דמות תורנית, לא רק בשאלות הלכתיות, אלא גם בשאלות בנושאי אמונה, השקפה ואורח חיים. נשים ונערות צעירות זקוקות למענה נשי כדי שיוכלו לשוחח בפתיחות ובגילוי לב על נושאים אישיים ואינטימיים או נשיים מובהקים. אלא שדמויות נשיות תורניות אינן תמיד נגישות לנשים. הן מוכרות פחות, שכן לרוב אינן נושאות במשרות רשמיות, ויש להן פחות הזדמנויות להכרה במרחב הציבורי. נדרשנו להיענות לצורך זה. קהל היעד שלנו לטווח הארוך הוא כלל הנשים, אולם בשלב הראשון בחרנו להתמקד בנערות ובנשים צעירות. צוות 'משיבת נפש' מורכב ממשיבות שהן רבניות 'בית הלל' ומועדה מייצעת של אנשי הלכה, חינוך וייעוץ. את השאלות אנו מקבלות דרך אתר 'כיפה' בדף 'שאל את הרב'. מי ששואל שאלה באתר יכול להפנות אותה ל'משיבת נפש' - רבנית בית הלל'. הרבניות העונות עד עכשיו: הרבנית עידית ברטוב, הרבנית תמי ביטון, הרבנית חנה גודינג-דרייפוס, הרבנית תמר מאיר, הרבנית בת שבע סמט, הרבנית חני פרנק, הרבנית יפית קליימר, הרבנית שורלה רוזן, הרבנית ג'ני רוזנפלד, הרבנית רחל ריינפלד-וכטפוגל, הרבנית יעל שמעוני והרבנית רחלי שפרכר-פרנקל. רבניות נוספות עתידות להצטרף לפורום המשיבות שלנו. ייעוץ וסיוע שוטף: הרבנית תרצה קלמן, הרבנית מיכל טקוצ'נסקי, הפסיכולוגית סמדר בן דוד, הרב מאיר נהוראי והרב עמית קולא. מרגש מאוד לקבל מהאתר שאלות כבר מהיממה הראשונה לעלייה לאוויר. כל שאלה פותחת צוהר לעולם אחר. השאלות לעתים מפתיעות, ויכולות להוציא את המשיבות מאזור הנוחות המוכר להן. חלק מהשאלות תובעניות יותר ומעוררות רגשות, אם בשל התוכן שלהן אם בשל המצב שבו הן נשאלו. לדוגמה: בפורים שאלה אישה שילדה שבועיים קודם לכן, ובעלה שהה בחו"ל, כיצד לצאת ידי חובת קריאת מגילה. הדיונים והלימוד הנוצרים מהמפגש עם השאלות מהשטח ועם הדרישה לענות מהר בכתב, מאתגרים ומאמינים את שירי המוח והלב, והם מעוררים מחשבה על הנשים הנמצאות מהצד השני של הממשק. זוהי הזדמנות להודות ל'בית הלל' על יצירת הפרויקט המרתק הזה ועל ההזדמנות לנהל אותו.

משעבוד לגאולה: היציאה הלכתית ממעגל הזנות לחירות

/// הרבנית ד"ר חנה השקס, עמיתה במכון למנהיגות הלכתית במדרשת לינדנבאום וחברת הוועד המנהל בארגון 'בית הלל' ///

בפרוס חג הגאולה מעבדות לחירות מצאתי לנכון להאיר את הפינה החשוכה של שעבודן של נשים במעגל הזנות. רבים אינם מבינים מדוע יש להתייחס אל העוסקות ב'מקצוע' העתיק ביותר בעולם כאל נשים בלי בחירה חופשית. רבים סבורים שחקיקה נגד צריכת זנות שוללת מנשים את הבחירה הבוגרת לספק את שירותיהן ולהשתכר כרצונן. מצוות הפסח מזמנות נקודות מבט שונות על מוראות השעבוד ושמתח החירות. אכילת המרור מזמנת חוויית מרידות גופנית; לחם העוני מסמל את הדלות שבחיי העבד, אך המצה מזכירה גם את התקווה הגדולה ברגעי היציאה לחירות. עם החירות בפסח אנו גם מדגישים את הגאולה ממצב קיומי המונע מאדם לשגשג ולבנות לעצמו חיים על פי ערכיו ומטרותיו.

גם מצוות היובל מתארת סדר חברתי שבמרכזו עומד הדרור (ויקרא כה). המשועבד שאיבד את אדמתו, אינו רק נטול חירות וכושר השתכרות; הוא אף מאבד את זהותו. מצוות היובל, המשיבה למי שהיה עבד את הדרור ואת זהותו העצמאית, אוסרת לרדות באח המך בפרך, ובכך מונעת את איבוד הכבוד העצמי המוחלט. החירות בפרך זה נובעת מעבדות מסוג אחר: **"כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים עֲבָדִים הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם"** (ויקרא כה נה).

הנשים הנתונות במעגל הזנות הן האח המך של תקופתנו. בט"ז באדר תשע"ז (14/3/17) התקיימה בכנסת ישיבה של הוועדה לקידום מעמד האישה, לקראת סיום עבודתה של הוועדה הבין-משרדית הדנה בהצעת החוק להפלת לקוחות זנות. בישיבה, שבה נכחו כמה רבנים ורבניות מ'בית הלל', סיפרה גל, המכנה עצמה "ניצולת זנות" את סיפורה. גל הצליחה להשתקם מעבדות של ארבע שנים במעגל הזנות. היא סיפרה למשתתפים על ילדות,

נשים אימהות שהכירה ושעבדו במועדוני חשפנות, ובמקומות 'אירוח' למיניהם. לדבריה, כל הנשים שהכירה הגיעו מתופת כזו או אחרת של התעללות מינית ודלות כלכלית. רבות התפתו לזוהר הכוזב שמציע להן 'מקצוע' זה. והנה, כעבור שנה הן מצאו את עצמן ברחוב. המסד המרכזי של גל היה שאין בחירה במעגל הזנות. מי שנכנסה אליו - סיכוייה לצאת ממנו אפסיים כמעט. מי שכלואה בתוכו חסומה מלראות שיש מי שרוצה לעזור לה; הבושה אינה מאפשרת לדמיין מציאת עבודה אחרת או מציאת בן זוג שירצה באישה שהזנות היא פרק בקורות חייה. לצרכני הזנות הסבורים שהם מבצעים עסקת חליפין הדדית מתוך בחירה אמרה גל: "שמישהו יבוא ויסתכל לי בעיניים ויגיד שבחירתי בזה!"

לא נוכל לחגוג את חג החירות בלב שקט אם לא נעשה ככל יכולתנו כדי למגר את העבדות שבתוכנו.

הרבנים והרבניות החברים בבית הלל

הרבנית רחלי אביישר לבל // הרבנית ורד אביעד // הרב משה אברמן // הרבנית נעמי אדלר // הרב יעקב אוהיון // הרב יצחק אייזנר // הרבנית ד"ר תהילה אליצור // הרבנית ד"ר רות אלסטר // הרב פרופ' אבא אנגלברג // הרב יהושע אנגלמן // הרב ד"ר אלישע אנצ'לוביץ // הרב רפי אס // הרבנית עטרה אס // הרב מאיר אקשטיין // הרב אבי באומל // הרב עו"ד צוריאל בובליל // הרבנית שושנה בובליל // הרב ד"ר חיים בורגנסקי // הרב דוד ביגמן // הרבנית אריאלה ביגמן // הרבנית תמר ביטון // הרב יצחק בלאו // הרב אסי בלנק // הרב ד"ר יצחק בן דוד // הרב עדיאל בן שחר // הרב אפרים בק // הרב שלמה ברין // הרב יוני ברלין // הרבנית זיוית ברלינר // הרבנית נחמה ברש // הרב יהודה גלעד // הרב צבי גרומט // הרב בנימין דה לה פואנטה // הרב ד"ר אביעד ה' הולנדר // הרב שלמה הכט // הרבנית שרונה הליקמן // הרב נתנאל הלפגוט // הרבנית ד"ר מיש המר-קסוי // הרב אביגדור (דורני) הנמן // הרבנית ד"ר חנה השקס // הרב פסח ווליצקי // הרב ד"ר ג'פרי וולף // הרב דני וולף // הרב ד"ר אבי וולפיש // הרבנית ד"ר רות וולפיש // הרב אבי וייס // הרבנית רחל וינשטיין // הרבנית רחל וינשטיין // הרבנית שירה זימרמן // הרב מרדכי זלר // הרב אוהד טהרלב // הרב נתנאל טיטלבוים // הרבנית ד"ר מיכל טיקוצ'ינסקי // הרב ד"ר אלן יוטר // הרב ג'וש יוטר // הרב יאיר יניב // הרב יששכר כ"ץ // הרב משה כהן // הרב ד"ר עדיאל כהן // הרבנית נועה לאו // הרבנית ד"ר רחל לבמור // הרב בנימין להמן // הרב ד"ר רונן לוביץ // הרב צורי לוי // הרב פרופ' מאיר לוקשין // הרב אהרון ליבוביץ // הרבנית ד"ר אילת ליבזון // הרבנית רבקה ליטור // הרב יעקב מאזור // הרבנית ד"ר תמר מאיר // הרבנית אוריה מבורך // הרבנית קרן מילר ג'קסון // הרב ד"ר דוד מישלוב // הרב מיכאל מלכיאור // הרב יעקב נגן // הרבנית מיכל נגן // הרב מאיר נהוראי // הרבנית ענת נובוסלסקי // הרב שי נוה // הרב רונן נויברט // הרב קלמן ניומן // הרבנית ד"ר אילת סג"ל // הרב דני סגל // הרב יוסי סופר // הרבנית נעמה סט // הרב גדעון סילבסטר // הרב יאיר סילברמן // הרב ד"ר יוסף סלוטניק // הרבנית בת שבע סמט // הרב אביעד סנדורס // הרבנית שירה ספיר // הרבנית דבורה עברון // הרב אילעאי עופרן // הרבנית אילנה פודימן-סילברמן // הרב שמואל פויכטונגר // הרבנית כרמית פיינטוך // הרב ד"ר יונתן (תני) פיינטוך // הרבנית ד"ר אסתר פיישר // הרבנית ד"ר מרים פלדמן קיי // הרבנית שרה פרידלנד בן ארזה // הרבנית ד"ר חנה פרידמן // הרבנית חני פרנק // הרב מישאל ציון // הרב ד"ר אבי קדיש // הרב עמית קולא // הרב צבי קוורן // הרבנית אשרה קורן // הרבנית יפית קליימר // הרב שמואל קליצנר // הרבנית ג'ודי קליצנר // הרב אברהם קנאי // הרב שמחה קראוס // הרבנית אורה קראוס // הרבנית בתיה קראוס // הרבנית רחל קרן // הרב יהודה ראק // הרב מאיר רובינשטיין // הרב אביה רוזן // הרבנית שורלה רוזן // הרבנית אסתי רוזנברג // הרבנית ד"ר ג'ני רוזנפלד // הרב שמואל ריינר // הרב שלמה ריסקין // הרב מורי שוורץ // הרב מייק שולץ // הרב ד"ר רבין שושטרי // הרב חנן שלזינגר // הרבנית יעל שמעוני // הרב ירחם שמשוביץ // הרב משה שפטר // הרבנית רחלי שפרכר פרנקל //

הנהלת בית הלל:

יו"ר: הרב מאיר נהוראי // מנכ"ל: בועז אורדמן

חברי הוועד המנהל:

הרב יהודה גלעד // ד"ר חגית הכהן וולף // הרבנית ד"ר חנה השקס // הרב אהד טהרלב // הרבנית ד"ר תמר מאיר // הרב שלמה הכט

מערכת:

הרב עמית קולא // בועז אורדמן // יצחק קלימן

עריכת לשון: שרה פרידלנד בן ארזה, אהבה פורטגנג // עיצוב, הפקה ועימוד: אוסנת שיינר // הדפסה והפצה: אשדיר

להערות אפשר לפנות: office@beithillel.org.il

לתרומות ל'בית הלל'

היכנסו לאתר www.beithillel.org.il

או סרקו את הקוד:

// התרומה מוכרת לצורך זיכוי מס לסעיף 46 לפקודת מס הכנסה //

אפשר לתרום גם בהעברה בנקאית:

שם החשבון: בית הלל - הנהגה תורנית קשובה (ע"ר)

מספר עמותה: 58-0559441

כתובת העמותה: ירושלים, ת"ד 9725

בנק דיסקונט לישראל וו

מס' חשבון: 114086631

סניף: 65 (סניף קריית היובל)

כתובת: בורוכוב 74, ירושלים

תודה מראש על תמיכתך!